

7. AZ 1933 ÉS 1938 KÖZÖTTI, FESZÜLT SÉGEKKEL TERHELT IDŐSZAK FŐ KÉRDÉSEI

Az 1932-es bécsi kongresszus és az azt követő hónapok vízváltástónak bizonyultak az Ammende-projektben érdekelt magyar kormányzati szervek és a magyar csoport szervezethez való viszonyulásának alakulásában. 1933 tavaszára a budapesti illetékesekben meg is fogalmazódott a kilépés gondolata. Ettől kezdve minden egyes konferencia előtt felvetődött a magyar tagság fenntartásának vagy megszüntetésének kérdése. Több megfontolás is szólt a kilépés mellett, mint ahogyan ellene is. Az érvek és az ellenérvek közül végül az ellenérvek bizonyultak erősebbnek, ezért a magyar csoport továbbra is rendszeresen elutazott a rendezvényekre, időnként azonban kemény, ultimátumszerű követelésekkel igyekezett megfizettetni bennmaradása árát.

7.1 A KILÉPÉS ÉS A BENNMARADÁS FOLYAMATOSAN ISMÉTLŐDŐ DILEMMÁJA

7.1.1 Érvek a kilépés mellett és ellen

1933 kora tavaszára a miniszterelnökség és a külügyminisztérium illetékesei számára a Kongresszus elvesztette vonzerejét, ezért márciusban Pataky és Kánya az Ammendével fenntartott összeköttetés felszámolása és a magyar tagság megszüntetése mellett döntött. A források tanúsága szerint az azonnali kilépés ötletét a főtitkár tevékenységével elégedetlen Pataky vetette fel először. Az államtitkár több okból is neheztelt Ammendére.¹ Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Kongresszus az 1929-es magyar követelés ellenére sem kezdte el a konkrét sérelmek megtárgyalását. Nem is beszélve arról, hogy az évek folyamán a sajtó érdeklődése is erősen visszaesett. Ez pedig jelentősen csökkentette a szervezet propagandaértékét. Emellett

azonban azzal is megvádolta Ammendét, hogy az a magyar kisebbségek érdekeit háttérbe szorította, és illetéktelenül beavatkozott a magyarországi kisebbségek ügyeibe. Pataky megjegyzései egyrészt kitűnően rávilágítanak arra a tényre, hogy a miniszterelnökség nem egyforma mércével mért a magyarországi és a határon túli magyar kisebbségek ügyében, másrészt arra, hogy a magyar és a magyarországi kisebbségek érdekeinek gyakori emlegetése mögött valójában a magyar kormány érdekei és célkitűzései húzódtak meg. A sérelmek felsorolásából az is világosan kiolvasható, hogy Pataky a főtitkárral fenntartott kapcsolatot szigorú alá-fölé rendeltségi viszony keretében értelmezte. Eszerint Ammende lényegében szabadon küzdhetett az 1925 nyarán papírra vetett kisebbségi célokért, de a szervezet vezetése során köteles volt figyelembe venni a magyar kormány mindenkori érdekeit, amennyiben igényt tartott az anyagi támogatásra, és biztosítani akarta a magyar csoport részvételét.

Ammende számára az is veszélyes fejlemény volt, Pataky bizalmának megrendüléséhez hasonlóan, hogy a külügyminisztérium élére a korábbi berlini követ, Kánya Kálmán került. A kettejük közötti feszült viszony kialakulása még arra az időre tehető, amikor a főtitkár a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumban minden követ megmozgatott Szeberényi kiutazásának engedélyezése érdekében. Ennek során minden olyan személyt megpróbált mozgósítani, akinek befolyása lehetett a döntésre. Feltehetően ezért kereste fel Kányát is Berlinben, akinél az említett 1935-ös feljegyzés tanúsága szerint „panaszt tett” a magyar nemzetiségpolitikára. Kánya állítólag teljesen megdöbbsent Ammende merészségétől. Bár a beszélgetésről nem maradt fent közvetlen feljegyzés, elég valószínűtlennek tűnik, hogy a főtitkár ráolvasta volna a követ fejére a magyar nemzetiségpolitika hiányosságait. Az azonban már sokkal inkább elképzelhető, hogy a Khuen-Héderváryhoz, Aporhoz és Patakyhoz eljuttatott levelekben foglaltakhoz hasonlóan, Kánya előtt is felvázolta a fenyegető helyzetet, ismertette vele az esetleges következményeket, s elhárított magától minden későbbi felelősséget. Az sem elképzelhetetlen, hogy a magyarországi németek iskolaügyének kérdését is szóba hozta. Kánya azonban nemcsak hogy nem tekintette partnernek Ammendét – aminthogy nem is volt az –, hanem mindössze egy államilag titkosan dotált politikust látott benne, s még a gondolata is mélyen felháborította annak, hogy egy ilyen fizetett, tehát felfogása szerint engedelmességgel tartozó személy fenntartásokat mer megfogalmazni a magyar kormányzati szervek működésével kapcsolatban. Nem meglepő tehát, hogy Kánya egy Patakyval folytatott

1933. március 18-i megbeszélésén a Kongresszus ár-érték arányának elégtelen voltára hivatkozva a magyar csoport azonnali kiléptetéséről döntött.²

A végrehajtás módjáról ezekben a hetekben több elképzelés is született. Pataky megelégedett volna a távolmaradás egyszerű bejelentésével. Kristóffy ezzel szemben sokkal célszerűbbnek tartotta volna, ha a küldöttek csak a Kongresszuson, a sajtó jelenlétében jelentették volna be végleges távolmaradásukat. Egyrészt a lépés propagandaértéke miatt, másrészt pedig mert attól félt, hogy az előzetes bejelentés esetén Ammendének még lenne ideje a tervbe vett angol nyelvű kötetben a magyar kisebbségek helyzetét nem megfelelően taglalni.³ A kilépés kérdésében azonban a végső szó a külügyminisztert illette meg, ő pedig azzal a javaslatlal állt elő, hogy a magyar résztvevők a programpontok összeállításánál támasszanak olyan követeléseket, melyeket Ammendének semmiképpen sem áll módjában teljesítenie. Ez pedig a külvilág szemében is felmenti a magyar csoportot.⁴

A Választmány 1933. április 1-jei ülésére Szüllő mellett Jakabffy is elutazott Bécsbe – az utóbbi Ammende külön kérésére.⁵ Természetesen mindkét politikus tisztában volt a magyar kormány elvárásaival. A megbeszélésen ezért Szüllő azt az álláspontot képviselte, hogy a nemzetközi politikai viszonyok miatt abban az évben ne tartsák meg a szokásos konferenciát.⁶ Jakabffy a jelenlévők többségének tiltakozását látva finomított Szüllő javaslatán, s azt indítványozta, hogy három hónap múlva a Választmány ismét üljön össze, mert addig a programpontok elfogadása terén nem várható teljes egyetértés a csoportok között, ugyanakkor közölte, hogy amennyiben addigra sem sikerül a tagcsoportok elképzeléseit közös nevezőre hozni, ő is csatlakozik Szüllő előterjesztéséhez.

A magyaroknak nem kellett mondva csinált ürügyekről gondoskodniuk álláspontjuk alátámasztásához. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a nemzetiszocialista Németország zsidóellenes lépéseit, jogfosztást célzó disszimilációs törekvéseit a Kongresszuson részt vevő zsidó csoport nem hagyja, nem hagyhatja szó nélkül. Ugyanakkor azonban az is várható volt, hogy a német csoport nem lesz hajlandó nyilvánosan elítélni Németországot. Szüllő érvelésében elsősorban erre a robbanással fenyegető feszültségre hivatkozott, Schiemann és Ammende azonban az Európai Német Népcsoportok Szövetségének berlini ülésén hozott határozat értelmében ragaszkodott a konferencia megtartásához.⁷ Mivel a zsidó csoport is az összejövetel megtartása mellett foglalt állást, a Választmány

tagjai elfogadták Jakabffy javaslatát, és a következő megbeszélést június végére–július elejére tűzték ki.

Az erdélyi politikus később bizalmasan Ammende tudomására hozta, hogy a magyar tartózkodás mögött valójában az áll, hogy a nemzetközi porondon jelenleg senki sem tudja biztosan, hogy a revízió ügye miként alakul a közeljövőben. Ennek megfelelően pedig budapesti „illetékes helyeken” olyan hangulat uralkodik, amely nem kedvező a szervezet számára. Ugyanakkor azt is közölte vele, hogy ő személy szerint meg van győződve a közös munka szükségességéről, s hogy Budapesten három hónapon belül biztosan szertefoszlanak majd e „bizonyos illúziók”.⁸

Ammende tehát április 1-je után már tisztában volt a magyar fizetési késelem és a személyes megkeresések alkalmával kapott kitérő válaszok valódi okával. 1933. április 8-i, Khuen-Hédervárynak címzett levelében beszámolt a bécsi megbeszélésen történekről, s külön kitért a Szüllő által képviselt álláspontra.⁹ Ezzel kapcsolatban arra kérte a miniszter állandó helyettesét, hogy amennyiben Budapesten olyan álláspont kerekednék felül, amely szükségtelennek ítéli az addigi közös munkát, abban az esetben a szeptember 1-jével kezdődő munkaév előtt pár hónappal feltétlenül értesítsék őt erről a döntésről. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a főtitkár feladta volna a magyar illetékesek meggyőzésének reményét. Ezután is ugyanolyan gyakran írt a külügyminisztériumba, mint eddig, sőt rövid időn belül legalább kétszer vonatra is ült, hogy az ügyeket személyesen beszélje meg a magyar fővárosban.¹⁰

Közben a bécsi megbeszélésről hazatérő Jakabffy személyesen tájékoztatta Patakyt a fejleményekről, aki azonnal informálta Kányát az új helyzetről. Egyetértettek abban, hogy a Kongresszus a németországi események által generált feszültség miatt feltehetően magától is szétesik majd, ezért úgy döntöttek, hogy bevárják a németek reakcióját.¹¹ A magyar csoportot tehát egyelőre nem léptették ki, s a háromnegyed évi tagdíjhátralékot is kiutaltatták Ammendének.

A főtitkár azonban továbbra sem lehetett biztos abban, hogy a magyarok szeptemberben megjelennek Bernben. Az elmaradt hozzájárulást ugyan kifizették neki, s ez mindenképpen jó jelnek számított, Szüllőtől június közepén mégis olyan tartalmú levelet kapott, amely a legrosszabb forgatókönyv megvalósulását vetítette előre. A magyar választmányi tag ugyanis a következő táviratot küldte el bécsi irodájába: „Mivel a helyzet lényegében nem változott, tisztelettel közlöm, hogy nem fogunk megjelenni az ülésen.”¹² Ez az értesítés ugyan a július 2–3-i választmányi ülésre

vonatkozott, de a lakonikus stílusban megfogalmazott üzenetből egyértelműen kiérezhető volt, hogy valójában már a Kongresszuson való részvétel forog kockán. Ammende ezért ahhoz az eszközhöz nyúlt, amit addig csupán egyszer, a Szeberényi-ügyben vetett be: ugyanazon a napon négy levelet adott postára, hogy meggyőzze a magyar illetékeseket. Egyet Khuen-Hédervárynak, egyet Kristóffyknak, egyet pedig Jakabffynak címzett, s ez utóbbit elküldte Patakynak is.¹³ Érvelésében Jakabffynál és Patakynál a Kongresszus Népszövetségénél elért – egyébként semmivel sem alátámasztható – eredményeire helyezte a hangsúlyt, Khuen-Hédervárynál pedig arra, hogy a magyar csoport távolmaradása esetén a romániai és a jugoszláviai magyarok szándékaival kapcsolatban könnyen „hamis elképzelések” kelhetnek szárnyra, ami pedig komolyan veszélyeztethetné helyzetüket.

A külügyminisztérium és a miniszterelnökség közti egyeztetésről viszonylag keveset tudunk, a kormányzervek kisebbségi vezetőkkel folytatott megbeszéléseiről, illetve ezek koordinációjáról pedig semmit.¹⁴ Az viszont tény, hogy Szüllő július 2-án nem jelent meg a bécsi választmányi ülésen. Ammende leveleiből mindenesetre úgy tűnik, hogy Szüllő és Jakabffy elképzelései között nem volt teljes az összhang. A főtitkár kétszer is találkozott az erdélyi politikussal, aki, úgy tűnt, mindent megtesz a magyar csoport tagságának fenntartásáért. Augusztus 9-én beszélt vele másodszer, s ekkor Jakabffy egy hosszú eszmecsere után a magyar csoport részvételének előfeltételeként azt kérte a szervezet vezetőségétől – s így közvetett úton Wilfantól –, hogy a jugoszláviai magyar küldöttek időben kapják meg útleveleiket a berni konferenciára.¹⁵ Ammende szerint az erdélyi politikus úgy értékelte a helyzetet, hogy a részvétel ellenzői Deákék kiutazásának ismételt ellehetetlenítése esetén azonnal levonnák a szükséges konzekvenciákat.¹⁶ A mozaikokból úgy tűnik, hogy a hónap elejére lassan a részvétel melletti érvek kerültek túlsúlyba, s nem kétséges, hogy ez elsősorban Patakynak volt köszönhető.¹⁷

A berni kongresszuson a magyar képviselők végül is hiánytalanul megjelentek. A német és a zsidó csoport közötti ellentét miatt ugyan patanásig feszült volt a hangulat, s a zsidó küldöttek tüntetőleg távol is maradtak az ülésektől, a Kongresszus mégsem robbant szét. Ezzel ismét aktuálissá vált a menni vagy maradni dilemmája. Úgy tűnik, a külügyminiszter volt az, aki később is folyamatosan a magyar csoport kiléptetése mellett tört lándzsát, míg Patakynak igyekezett a külügyi tárca vezetőjét a tagság fenntartásának szükségességéről meggyőzni – minden alkalom-

mal sikeresen. Az államtitkár pozitív hozzáállása biztosan nem annak volt köszönhető, hogy a szervezet tényleges tevékenységét különösebben értékesnek tartotta volna. Ebben feltehetően az ő véleménye sem különbözött Kányától. Úgy tűnik azonban, hogy akceptálta a konferencián részt vevő kisebbségi politikusok véleményét. Szűllő ugyanis közvetlenül az 1933-as botrány után a következőképpen összegezte szempontjait a Kongresszuson való részvétel kérdéséről: „Lelkiismeretesen vizsgálva a dolgot, hogy vajon részt vegyünk-e rajta vagy se, nem tudok mást jelenteni, minthogy ha nem veszünk részt, eljönnek oda az álmagyarok Jugoszláviából, Romániából és Csehszlovákiából, s olyan határozatokat hoznak, amelyek nekünk ártanak; míg ha részt veszünk rajta, akkor bár nem szeretik, hogy ott vagyunk, de félnek tőlünk és nem tudnak olyan rezolúciókat hozni, amelyek ártanának akár a revízióknak, akár a nemzeti gondolatnak.”¹⁸ Más érv is szólt azonban a részvétel mellett. A három magyar kisebbség vezető politikusai így évente legalább egyszer találkozhattak egymással.¹⁹

Ezekkel az argumentumokkal természetesen a külügyminisztérium is tisztában volt, de 1934 elején Kánya még nem igazán törődött velük.²⁰ Március 27-én ugyanis utasította a berlini magyar követet, hogy kérdezzen rá a külügyminisztériumban, vajon a magyar csoport kilépése esetén továbbra is támogatnák-e a szervezetet.²¹ Masirevich nem kapott egyenes választ. Mindössze arról tájékoztatták, hogy német részről azért tartják fontosnak a szervezetet, mert az a kisebbségi problematikát – egészen általános szinten – napirenden tartja, s mert ezzel egyszersmind előkészíti a talajt a kisebbségi jogoknak a gyakorlatba való átültetésére.²² Annyi mindenképpen kiderült, hogy az *Auswärtiges Amt* egyáltalán nem tervezi a szervezet megszüntetését. Kánya így végül 1934-ben és 1935-ben is hajlandó volt finanszírozni a magyar csoport tagságát. Időről időre ugyan megmakacsolta magát, és megtagadott minden kifizetést, de végül mindig engedett Pataky kérésének. Feltehetően az is hozzájárult Kánya megpuhíthatóságához, hogy a külügyminisztérium által fizetett évenkénti hozzájárulás összegének felét átvállalta a miniszterelnökség.²³

A magyar képviselők kiutazása körüli újra és újra kiújuló mizéria 1936-ban némiképp csillapult. A Választmány ugyanis ekkor elhatározta, hogy a következő évben Londonban tartják a konferenciát. Ezt a kezdeményezést a külügyminisztérium is támogatandó ötletnek tartotta. Mind ez azonban nem jelentette azt, hogy a kilépés kérdése végleg lekerült volna a napirendről, hiszen a londoni konferencia előtt néhány hónappal a

magyarországi németek képviselőinek kérdésében kirobbant vita majdnem pontot tett a történet végére.²⁴

A Kongresszusban aktív szerepet játszó magyar politikusoknak a kilépés vagy maradás kérdésében megfogalmazott állásfoglalásai sem mutattak állandóságot a vizsgált időszakban. A jugoszláviai csoport pozitív hozzáállásáról mindössze Ammende leveleiből értesülhetünk, de mivel az esetleges kilépés feltehetően őket érintette volna a leghátrányosabban, nem valószínű, hogy bármikor is a Kongresszus felszámolása mellett érveltek volna.²⁵ A két meghatározó magyar politikus, Szüllő és Jakabffy hozzáállása azonban idővel változott, méghozzá ellentétes irányban. Szüllő 1933-ban még szívesen látta volna a Kongresszus megszűnését, később azonban jelentéseiben már azzal érvelt, hogy a magyar csoport csak abban az esetben jelentheti be végleges távolmaradását, amennyiben ezzel maga a szervezet is megszűnik. Ezzel lényegében a bennmaradás mellett tette le a voksát. Jakabffy ezzel szemben 1933-ban még az együttműködés fenntartásáért lobbizott. 1937-ben azonban az utódállamokban élő német és magyar kisebbségek közti áthidalhatatlan ellentétekre, a Kongresszus német tagjain eluralkodó nemzetiszocialista szellemre, valamint a magyarországi németek képviselőinek kérdésében német részről tanúsított hajthatatlanságra hivatkozva kilépett a szervezetből, s átadta helyét Jósika Jánosnak.²⁶

7.1.2 A maradás ára: magyar követelések a szervezet megreformálására (1934)

A magyar kisebbségi politikusok 1934-es határozott fellépése nem volt előzmény nélküli, s követeléseik iránya is erős hasonlóságot mutatott az 1929-es, Ammendéhez intézett ultimátumban foglaltakhoz. Mindkettő háttérében az állt, hogy rá kívánták szorítani a főtitkárt, az elnököt és általában a Választmányt, illetve azon keresztül pedig a Kongresszusi tagságot, hogy a kisebbségi sérelmek elméleti szintű boncolgatása helyett a szervezet végre valódi közvéleményorientált felvilágosító munkát végezzen, s a problémákat nevében nevezve ország világ előtt foglaljon állást a konkrét jogsértésekkel szemben. A két fellépés módjában is volt némi hasonlóság. A három vezető politikus – Szüllő, Jakabffy, Deák – ugyanis a követelések nyomatékosításából mindkét esetben kivette részét. Ez a tény pedig ismét az egységet, az elhatározás komolyságát közvetítette Ammende és Wilfan felé.

Két lényeges ponton azonban különbözött egymástól a húszas évek végén és a harmincas évek közepén zajlott magyar erődemonstráció. 1929-ben a kilépéssel való fenyegetés valójában blöff volt csupán, 1934-ben azonban már reális veszély. Senki sem lehetett ugyanis teljesen biztos abban, hogy a magyar külügyminiszter mikor hoz megmásíthatatlan döntést a távolmaradásról. A másik különbség a bennmaradás feltételeiben volt: míg 1929-ben Szüillők megelégedtek azzal, hogy garanciákat kaptak egy kisebbségi helyzetjelentéseket tartalmazó könyv megjelentetésére, 1934-ben ennél jóval tovább mentek. Olyan követelést, illetve követeléseket fogalmaztak meg, amelyek maradéktalan teljesülésük esetén gyökeresen átalakították volna a szervezet működését.

Ammende március 28-án még arról tájékoztatta Wilfant, hogy a magyarok „felettebb értelmesen viselkednek”, és „még Szüillő is” azt az álláspontot képviseli, hogy szükség van az együttműködés fenntartására.²⁷ A csehszlovákiai politikus véleményét a főtitkár a valóságnak megfelelően adta tovább, ám a helyzet mégsem volt ennyire rózsás.²⁸ Kánya ugyanis egy hónappal korábban már arra utasította beosztottait, hogy minél előbb számoljanak fel minden kapcsolatot a szervezettel. Nem tudni, hogy Ammende tisztában volt-e ezzel, azt azonban feltétlenül konstátálnia kellett, hogy a szokásos magyar negyedéves anyagi hozzájárulás ismét csak nem érkezett meg határidőre.²⁹ Az is igaz ugyanakkor, hogy ez nem feltétlenül kellett, hogy felkeltse a gyanúját, hiszen a kifizetések hátridejének tiszteletben tartása terén tapasztalható lazaság erre az időre már egyáltalán nem számított rendkívüli eseménynek.

A magyar kisebbségek ultimátumát 1934. június 8-án a főtitkár távollétében Jakabffy juttatta el az illetékes elnökhöz.³⁰ A további együttműködés előfeltételeként felsorolt követelések megfogalmazásának körülményeiből mindössze annyi rekonstruálható, hogy az erdélyi politikus a hónap elején Budapesten találkozott Deákkal, akivel „átbeszélték” a Kongresszussal kapcsolatos magyar álláspontot. Nyilvánvaló azonban, hogy a két politikus nem egyedül jutott a Bécsbe küldött következtetésekre, hanem előzőleg egyeztetett Patakyval.

Jakabffy meglehetősen határozott hangvételű levelében három különböző súlyú, és különböző célú szolgálatot kért az elnöknek. A legkevésbé problematikus az az elvárás volt, amely a konnacionális kisebbségek érdekében kötött, az ország területén élő más nemzetiségű kisebbségi csoportokat azonban figyelmen kívül hagyó államközi szerződések megvitátását követelte. A téma annyiban mindenképpen kényes

volt, hogy azt az erdélyi politikus kimondottan az egymás kisebbségeinek oktatásügyét szabályozó jugoszláv–román egyezmény romániai szenátusi szavazására hivatkozva terjesztette elő, ami pedig elvileg sérthette volna az elnök érzékenységét.³¹ Ez a pont azonban semmiféle fenntartással nem találkozott sem Wilfan, sem a június 29-én összeült Választmány részéről. Olyannyira nem, hogy rögtön fel is kérték Jakabffy egy referátum megtartására és egy határozattervezet megfogalmazására.³²

A magyar csoport másik két feltétele azonban már komoly fejtörést okozott a szervezet vezetőinek. Az egyik kérés lényege az volt, hogy a bécsi irodát alakítsák át egy olyan folyamatosan működő hivatalá, amely kivizsgálja a kisebbségek konkrét sérelmeit, s ha azokat jogosnak találja, petíciókat nyújt be a Népszövetség Titkárságának. A másik kérés pedig arra irányult, hogy amennyiben megtörténik a bécsi központ átalakítása, egy magyar bizalmi személyt is vegyenek fel munkatárnak. Bár a két feltételt összekapcsolták, s az érvelésben a második szükségszerűségét az elsőből vezették le, a kérések nyilvánvalóan más és más célt követtek. A Titkárság feladatkörének átalakítása olyan követelés volt, amely alapjaiban változtatta volna meg az akkorra már tízéves szervezet működését. A másik követelés célja egyszerűen az volt, hogy a magyar kisebbségek szervezeten belüli súlyát növelje.

A magyar munkatársra Jakabffynak természetesen már megvolt a jelöltje a Pataky bizalmát is élvező Prokopy Imre személyében.³³ Wilfan Lugosra küldött válaszlevelében lényegében ugyanazt az álláspontot fogalmazta meg, amit később a Választmány hivatalosan is kialakított a kérdéssel kapcsolatban.³⁴ Az ötletet elvileg ugyan megvalósíthatónak mondta, de csak három előfeltétel teljesülése esetén. Azt kérte a magyaroktól, hogy jelöljenek meg egy általuk alkalmasnak tartott személyt, vállalják magukra az így előálló többletköltségeket, s az egész tranzakció kiindulópontjául azt szabta, hogy a magyar segéderő alkalmazása semmilyen körülmények között ne jelenthessen a többi nemzetiség számára hivatkozási alapot hasonló követelések megfogalmazására.

A bécsi irodának végül nem lett magyar munkatársa. Több okból sem. Egyrészt erősen kétséges volt, hogy a miniszterelnökség vagy a külügyminisztérium valóban hajlandó lett volna-e bármiféle jelentékeny többletkiadás vállalására. Úgy biztosan nem, hogy Jakabffy javaslatát a Titkárság átalakítására a Választmány lényegében megtorpedózta. Ennek ellenére a magyar munkatárs beállításának lehetősége nem került le vég-

leg a napirendről, az 1937-es londoni konferencia után Szüllő még egyszer visszatért a kérdésre.³⁵

Az 1934-es magyar ultimátum leglényegesebb eleme természetesen a Kongresszus eddigi tevékenységének megváltoztatására irányuló elvárás volt. Wilfan azonban ezzel a javaslattal szemben már komoly aggályokat fogalmazott meg.³⁶ Felhívta Jakabffy figyelmét arra, hogy a szervezet állásfoglalásai nagyon könnyen feszültséget generálhatnak az egyes nemzetiségek között. Emellett azt is megfontolandónak tartotta, hogy a petíciós tevékenység középpontba állításával a nem védett kisebbségeknek nem lenne többé érdekük a szervezeti tagság, mivel az ő nevükben senki sem juttathat el panaszt Genfbe. Mindent egybevetve azt javasolta, hogy mielőtt az ügyben lépések történnének, vizsgálják meg, hogy az 1932-ben alapított, elvileg Estelrich, Graebe és Balogh által felügyelt állandó bizottság működéséből milyen tanulságok vonhatók le.

Az elnök reakciójából egyértelműen kiolvasható volt, hogy nem ért egyet a szervezet tevékenységének ilyen irányú átalakításával. Külön figyelmet érdemel azonban levelének az a passzusa, amely a magyar politikus figyelmét ráirányította az 1932-ben életre hívott bizottságra. Ezzel ugyanis lényegében kijelölte azt az utat, amely mentén a kezdeti radikális magyar javaslatot végül sikerült megszelídíteni, s a súlyos konfliktusokkal fenyegető kérdés méregfogát kihúzni.

A javaslat sorsát tekintve meghatározó jelentőségű volt az 1934. június 29-i választmányi ülés, ahol Szüllő képviselte a magyar csoportot.³⁷ A megbeszélés alatt többször is szót kapott, és ellentmondást nem tűrő megjegyzései végül még az egyébként visszafogott Wilfant is kibillentették lelki egyensúlyából.³⁸ A kérdés megvitatása során Schiemann, Hasselblatt, Roth, Wilfan és Besednjak kértek szót, s megjegyzéseikből gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy Jakabffy javaslatát eredeti formájában aligha fogják támogatni.

A hozzászólók lényegében egyetértettek abban, hogy a bécsi hivatal nem alkalmas arra, hogy petíciókat állítson össze vagy akár véleményezzen, majd azokat eljuttassa a Népszövetséghez. Eltekintve az egyéb nehézségektől, már a rendelkezésre álló infrastrukturális háttér elégtelen volta sem tette ezt lehetővé. Hasselblatt mindössze azt tartotta elképzelhetőnek, hogy a bécsi központ olyan jogsértések esetén terjeszthetne be petíciót a Népszövetség Titkárságára, melyeknél egy állam a törvényhozás szintjén vét a kisebbségvédelem nemzetközi normái ellen. Egyéb jogsértések kivizsgálására a szervezet lehetőségeit elégtelennek tartotta.³⁹

Roth szerint pedig a Kongresszus maximum úgy támogathatná a petíciókat, hogy egy áttekintő vizsgálat után nyilvánosan kijelentené: a panaszokat megalapozottnak tartja.

Wilfan és Besednjak elsősorban a kisebbségi szerződések által nem védett kongresszusi tagok érdekében emelt szót. Az elnök felhívta Szüllő figyelmét arra, hogy milyen nehéz helyzetbe kerülnének saját csoportjuk előtt, ha más kisebbségek panaszait aláírásukkal támogatnák, s ennek a gesztusnak – a dolog természeténél fogva – viszonzatlannak kellene maradnia. Három hét múlva levélben tájékoztatta Jakabffy-t a Választmány üléséről, és felkérte, hogy a dolgozzon ki részletekbe menő javaslatot arról, miként lehetne a szervezet elméleti kérdéseket boncolgató munkáját a gyakorlati kérdések felé közelíteni.⁴⁰ Együttal azt is tudomására hozta, mivel az ügy a szerződések által védett és nem védett csoportokat nem egyformán érintené, a két tábor közti együttműködés további fenntartása érdekében bármiféle érdemi döntés csak akkor hozható, amennyiben minden egyes csoport megjelenik a szavazásnál, és beleegyezését adja a reformhoz.

Jakabffy s mögötte Pataky minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy a javaslattal szemben felhozott érvek helyénvalók voltak, s a kezdeményezés változatlan formában való elfogadása egyet jelentett volna a szervezet gyors széthullásával. Annyit azonban mindenképpen sikerült elérniük, hogy a Választmány hajlandónak mutatkozott arra, hogy az elméleti munka mellett a konkrét sérelmekkel is foglalkozzék, s nem zárkózott el eleve a közvélemény részletesebb tájékoztatásától sem. Feltehetően ennek tudható be, hogy Jakabffy nem erőltette többé az iroda petíciós tevékenységének követelését. Eredeti javaslatát a szeptember eleji konferenciára két ponton is módosította.⁴¹ Már nem ragaszkodott a bécsi központ tevékenységének átstrukturálásához, ehelyett egy, a Kongresszus tagjaiból és tekintélyes nemzetközi szakértőkből álló bizottság létrehozását kezdeményezte. Ami pedig a petíciós tevékenységet illeti, bár ennek elméleti lehetőségét továbbra sem zárta ki, már nem tekintette egyedül eredményre vezető útnak. Alternatív megoldásként elfogadhatónak tartotta azt is, hogy a bizottság a jogsértés tényének megállapítása után vizsgálatának eredményéről tájékoztassa a Népszövetséget és a nemzetközi sajtót.⁴² A Kongresszus a kezdeményezést elfogadta, és az előterjesztőt megbízta egy részletes tervet elkészítésével.

A Jakabffy június 8-i követelését ellenzők megnyugodhattak, mivel ezzel lényegében elhárult a fenyegető veszély. Az új elképzelés mindenki

számára elfogadható volt, mivel magát a szervezetet nem lehetetlenítette el, s egyébként is, a Kongresszusnak volt már egy némiképp hasonló bizottsága – igaz, az nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A magyar csoport pedig bizakodhatott abban, hogy az új szerv felkavarja majd a kialakult állóvizet. Jakabffy az OMP elnökségének készített, a Kongresszus után készült beszámolójában már nem is tett említést eredeti követeléseiről, s az augusztus eleji bécsi látogatása alkalmával átnyújtott ultimátumát illetően már csak a bizottság felállításának szükségességéről beszélt.⁴³

A Kongresszus berekesztése után a szakbizottsággal kapcsolatos javaslat kidolgozása a főtitkár és Jakabffy kezébe került. Október 12-én találkoztak is Budapesten, s megvitatták Ammende előre elkészített tervezetét. Jakabffy ezek után „illetékes tényezők” bevonásával megszerkesztette az általa elfogadhatónak tekintett szöveget.⁴⁴ Legközelebb az 1935. február 17-i választmányi ülésen találkoztak. A két napig tartó megbeszélésen véglegesen megszövegezték „Az egyes nemzetcsoportok ügyeinek szakbizottsága” című javaslatot.⁴⁵ Abban is megállapodtak, hogy a szakbizottság eljárási rendjét az alakuló ülésen dolgozzák ki, valamint hogy az új szerv először az olaszországi szlovének általános helyzetével, a romániai magyar kisebbség egyik sérelmével és a helységnevek szabad használatának állami korlátozásával foglalkozik majd.⁴⁶

A szakbizottság alakuló ülését május 4-ére tűzték ki. A kérdéses napon valamennyi, még rendszeresen megjelenő nagyobb csoport elküldte képviselőit Bécsbe.⁴⁷ Jakabffyt a megbeszélésen Prokopy helyettesítette, aki az előzetes tárgyalások eredményeit maga is kitűnően ismerte. Előző év októberében ugyanis ő is jelen volt azon a budapesti megbeszélésen, amelyen a főtitkár és az erdélyi politikus alaposan átbeszélte a kérdés minden aspektusát.⁴⁸ A jelenlévők ismételten megállapodtak abban, hogy a szakbizottság legelőször a romániai magyarok és az olaszországi szlovének helyzetével foglalkozik majd, s emellett még a szeptemberi konferencia előtt áttanulmányozza a helységnevek szabad használatának korlátozásával kapcsolatos tapasztalatokat. Prokopy egy Jakabffy által összeállított átfogó anyagot rögtön át is nyújtott Wilfannak a romániai magyar kisebbség nyelvhasználatának kérdéséről.⁴⁹ Később más csoportok részéről is érkeztek a Titkárságra anyagok ebben a tárgykrben. A vizsgálat egyik eredményeként átfogó cikket jelentettek meg a *Nation und Staat* 1935. szeptemberi számában.⁵⁰ A szeptemberi konferencián

pedig Jakabffy és Wilfan (valamint a német kisebbségek részéről Emil Neugeboren) előadást tartott a kérdés összefüggéseiről.⁵¹

Bár Ammende a helységnevek kérdéséről tartott előadások bevezetőjében arról számolt be, hogy a romániai magyar és az olaszországi szlovén kisebbség ügyével kapcsolatban az érintettek már eljuttatták anyagukat Bécsbe, s a szakbizottság már foglalkozott is előterjesztéseikkel, ez a kijelentés a legóvatosabb megfogalmazásban is erős túlzásnak tekinthető. Furcsa módon ugyanis ennek nincs nyoma sem Wilfan hagyatékában, sem a magyar aktákban, de még Jakabffy visszaemlékezéseiben sem. Ráadásul Ammende utolsó Jakabffynak küldött levele egyenesen megkérdőjelezi a kijelentés hitelét. Ebben ugyanis a betegsége miatt világkörüli útra induló főtitkár egyebek között a következőket írta: „Az a benyomásom, hogy a szlovének végre elhatározták magukat, hogy ügyüket a szakbizottság elé terjesztik: esetleg a dél-tiroliakét is. Ön mit fog tenni?”⁵² Eszerint az ügyben addig egyáltalán nem történt lényegi előrelépés. Később sincs nyoma annak, hogy a szakbizottság érdemi munkát végzett volna. Az azonban biztos, hogy a két konkrét ügyet sohasem vitatta meg a Kongresszus. Igaz, hogy Jakabffy 1936-ban a „Nemzetiségek és a Népszövetség reformja” témakörben tartott előadásában kemény kritikával illette a román államot kisebbségellenes politikája miatt, ez azonban nem a bizottságban megvitatásra javasolt kérdés megtárgyalása volt. A szakbizottság végül nem sokkal megalakítása után ugyanolyan gyorsan el is halt, mint az 1932-es, Genfben tervezett állandó bizottság.

A kezdeményezés zátonyra futásának több oka is volt. Egyrészt a magyarokon kívül valójában egyik választmányi tag sem mutatott különösebb lelkesedést az ötletért. Másrészt objektív nehézségek is adódtak: egy ilyen szerv hatékony működését ugyanis az információáramlás akkori feltételei mellett eleve szinte lehetetlenné tette, hogy tagjai több száz kilométerre laktak egymástól. Végül: a Kongresszust addig összetartó, hihetetlenül aktív főtitkár 1936 áprilisában váratlanul elhunyt, így egy ideig még az is kérdésesnek tűnt, hogy a szervezet egyáltalán túléli-e ezt a veszteséget. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a bizottság kérdése többé nem kavart vitát. Rövidesen a Választmány figyelme is Anglia felé fordult, s ez a fejlemény a magyar érdekeknek is megfelelt.

7.1.3 A „londoni akció” (1937)

Ammende 1929–30-ban több hetet is eltöltött Angliában, részben hivatalos minőségben, részben rokonlátogatási céllal.⁵³ A források tanúsága szerint kora tavasszal és júniusban is megfordult Nagy-Britanniában. Fő törekvése minden bizonnyal a kapcsolatépítésre irányult, hisz’ utazásai során felkereste a Népszövetségi Ligák Uniója angol szervezetének vezető tisztségviselőit, és újságírói kapcsolatait kihasználva több szerkesztőségben is megfordult. Első utazása alkalmával megismerkedett Seton-Watsonnal is, aki rendkívül jó benyomást tett rá, s akinek figyelmét állítólag igyekezett ráirányítani a csehszlovákiai, jugoszláviai és romániai jogsértésekre.⁵⁴ Júniusi útja alkalmából pedig előadást tartott a *Royal Institut for International Affairs* meghívására az európai kisebbségi problémákról. A közönség soraiban jelen volt Sir Dickinson mellett Seton-Watson és Wickham Steed is.⁵⁵ A főtitkár eredményesnek ítélte útját, s az iránta megnyilvánuló érdeklődést annak tulajdonította, hogy – legalábbis megítélése szerint – a szigetországban nőtt az érdeklődés a kisebbségek helyze- te iránt. A magyar külügyminisztériumot úgy tájékoztatta, hogy a Kongresszusnak semleges hangvételű, korrekt fellépés esetén lenne mit keresnie Angliában.⁵⁶

Bár Ammende tervezte a *Pressewochenschau zur Nationalitätenfrage* és a *Helyzetjelentések* angol nyelvű megjelentetését is, egyik elképzelése sem valósult meg. 1936-ig valójában nem is történt olyan érdemi lépés, ami azt célozta volna, hogy a Kongresszus tevékenységét és az általa képviselt célokat a szigetország közvéleményével és politikusaival jobban megismertesse. Ennek a nyilvánvaló pénzhiány mellett több más oka is volt. Egyrészt kiderült, hogy a főtitkár helyzetértékelésével ellentétben a kisebbségi kérdés iránt London továbbra sem mutatott számottevő érdeklődést. A kisebbségi panaszjelzés reformja 1929-ben lényegében lezárult, s bár időről időre napvilágot láttak újabb javaslatok, valójában semmi sem utalt arra, hogy a *Foreign Office* komoly hajlandóságot mutatna egy újabb hosszadalmas és bizonytalan kimenetelű egyeztetés kezdeményezésére. Ráadásul Németország kilépett a Népszövetségből, Lengyelország pedig beszüntette együttműködését a szervezettel a kisebbségi szerződésben foglaltak végrehajtását illetően. A németországi belpolitikai események – elsősorban a zsidóüldözés – sem képezték jó hátteret egy németek által irányított nemzetközi kisebbségi szervezet nagy-britanniai belépőjéhez.

Furcsamód azonban mégis a német külpolitikai törekvések angol fogadtatása és ezzel összefüggésben a csehszlovákiai német kisebbség helyzetének alakulása vezetett oda, hogy Ammende és Hasselblatt elérkezettnek lássa az időt egy angliai akció megszervezésére. A Saar-vidék 1935-ös visszaszerzése és az általános hadkötelezettség bevezetése ellenére Nagy-Britannia megkötötte Németországgal a flottaegyezményt, majd 1936-ban a Rajna-vidék remilitarizálását is lényegében tudomásul vette. Ez minden demonstrációs szándékú angol lépés dacára arra engedett következtetni, hogy a hitleri Németország törekvéseinek egy részét a csatorna túloldalán hallgatólagosan tudomásul veszik.⁵⁷ A másik fontos esemény a Szudétánémet Párt 1935-ös választási előretörése, majd az önmagát veszélyben érző csehszlovák állam erre adott válasza volt, aminek hatására az angol külügyminisztériumban egyre inkább teret nyert az a nézet, hogy erre az akut problémára a kialakult nemzetközi konstelláció miatt feltétlenül megoldást kell találni. Vansittart brit külügyi államtitkár ezért 1936 júliusában személyesen fogadta Henleint Londonban, s megígérte neki, hogy a szudétánémetek törekvéseit országa delegációja a Népszövetségben feltétlenül fel fogja karolni.⁵⁸ Az államtitkár azért szentelt jelentős figyelmet a kérdésnek, mert a *Foreign Office* tartott attól, hogy ha a csehszlovákiai német kisebbség helyzete nem javul, a szudétánémetek visszafordíthatatlanul elkötelezik magukat a Harmadik Birodalom mellett.⁵⁹

A Németországgal szemben követett brit politika, a szudétánémet kérdés fokozatos kiéleződése és a szigetországi érdeklődés mellett az angliai terv harmadik mozgatórugója az volt, hogy a harmincas évek második felében ismét napirendre került a Népszövetség reformjának kérdése. Ez utóbbi szolgáltatta végül a Kongresszus angliai fellépésének közvetlen ürügyét is.

A Nagy-Britanniához fűződő gazdasági és politikai kapcsolatok nemcsak Németország, hanem Magyarország számára is rendkívül fontosak voltak mind a húszas, mind a harmincas években. Természetesen a *Foreign Office* álláspontja a területi revízió kérdésében sem volt közömbös a magyar vezetés számára.⁶⁰ A mindenkori magyar kormány színtalpak mögötti tárgyalásai és puhatolózásai mellett kezdettől fogva hivatalos támogatást élvezett a revíziós célkitűzések angol közvéleménnyel való megismertetésének és elfogadtatásának gondolata is. A propaganda kezei közé illeszkedett a Magyar Revíziós Liga angol nyelvű kiadványainak megjelentetése és a Liga londoni irodájának tevékenysége, de ha-

sonló célokat szolgált a Liga kiadványainál jóval igényesebb *Hungarian Quarterly* terjesztése is.⁶¹ A Nagy-Britanniára fókuszált propaganda azonban nem érte el célját: az angol közvéleményben nem alakult ki olyan hangulat, mely a magyar törekvések felkarolásának irányába befolyásolta volna a brit kormányokat. Nem csoda hát, hogy a magyar külügyminiszter is üdvözölte 1936-ban egy olyan londoni konferencia ötletét, amely lehetőséget nyújthatott a magyar kisebbségek helyzetének szigetországi artikulálására, s ezzel egyszersmind „az igazságos rendezés fontosságának” burkolt propagálására.

A Kongresszus 1937-ben tartotta összejövetelét a brit fővárosban, az akció előkészületi munkálatai azonban már az előző év kora tavaszán, sőt tulajdonképpen 1935 őszen megkezdődtek. A Népszövetség Közgyűlése által nyújtott lehetőségeket kihasználva ugyanis Hasselblatt 1935. szeptember 14-én felkereste Genfben Lord Cranborne brit külügyi államtitkárhelyettest, aki hajlandó volt meghallgatni a német kisebbségi politikus helyzetértékelését.⁶² Hasselblatt röviden összefoglalta az európai kisebbségek problémáit, miközben a Népszövetség kisebbségi politikáját komoly bírálat tárgyává tette. Együttal arra kérte a brit kormány magas rangú tisztviselőjét, hogy a *Foreign Office* határozottabban foglaljon állást a kisebbségek sorsának javítására irányuló törekvések mellett, s lépjen fel maga is kezdeményezően a Népszövetség reformja érdekében.

Cranborne természetesen néhány udvarias megjegyzésen túl semmiféle konkrét ígérettel nem kötelezte el magát, s Hasselblattnak adott válasza is csupán az általánosságok szintjén mozogtak.⁶³ A beszélgetés mégis arról győzte meg a német politikust, hogy a Kongresszusnak érdemes lenne energiát fektetnie a brit közvélemény és a *Foreign Office* „megdolgozásába”. Úgy döntött tehát, hogy a szervezet néhány meghatározó politikusával a Népszövetségi Ligák Uniójának glasgow-i konferenciáját kihasználva 1936-ban ellátogat Londonba. Elképzelését a világszerte úton lévő Ammende is teljes mértékben támogatta. A főtitkár mindenesetre felhívta Hasselblatt figyelmét arra, hogy az angliai fellépésnek határozottan, de egyúttal visszafogottan is kell lennie. Mindenképpen elkerülendőnek tartotta, hogy a sajtóban és a brit külügyminisztériumban az a benyomás keletkezzék, hogy a szervezet valójában a német kisebbségek érdekeit szolgálja, ezért Wilfan és a többi csoport kiutazásának szükségességét többször hangsúlyozta.⁶⁴

A magyarok valamikor február–március folyamán szerezhettek tudomást Hasselblatt tervéről. Az egyeztetésekről nem sokat tudunk, az azon-

ban bizonyos, hogy Szüllő mellett Jakabffy-t is rá akarták beszélni a szigetországi utazásra.⁶⁵ Az erdélyi politikus a felkérést gyenge angoltudására hivatkozva elhárította, Uexküll kérésének viszont eleget tett, s az út egy-fajta előkészítéseként a *Nation und Staat* májusban megjelenő és 200 brit személyiségnek elküldendő angol nyelvű különszámába a magyar csoport részéről írt egy rövid esszét.⁶⁶

A glasgow-i konferenciára az angol népszövetségi liga meghívására vendégként érkező küldöttségben egyedül Szüllő Géza képviselte a magyar csoportot. Ő is aláírta azt a Hasselblatt által szerkesztett memorandumot, amelyet személyesen szerettek volna átadni a brit külügyminiszternek. A *Foreign Office* azonban nem volt hajlandó fogadni a küldöttséget, csupán néhány kisebbségi politikus külön-külön és alacsonyabb szinten való fogadására mutatkozott késznek. Ennek az volt az oka, hogy a szervezet vezetőit professzionális bajkeverőknek tartották, s még a látszatát is el akarták kerülni bármiféle együttműködésnek.⁶⁷ Igaz ugyan, hogy a résztvevők tiszteletére Lord Noel-Buxton vacsorát adott, mégis, reálisan nézve Hasselblattnak észre kellett volna vennie a külügyminisztérium távolságtartó magatartását. Ahhoz, hogy ez mégsem így történt, az a tény is hozzájárult, hogy néhány nappal később a brit külügyi államtitkár személyesen fogadta Konrad Henleint.

Nyilvánvaló, hogy Hasselblatt számára a látogatás a német kisebbségek és Németország angliai megítélése miatt volt fontos. Nem csoda hát, hogy az utazásról készített jelentésben nagy teret szentelt a csehszlovákiai németek ügyének. A *Foreign Office* népszövetségi osztályvezetőjével, Stranggal folytatott megbeszélésén Csehszlovákiát Európa „vakbelének” nevezte, amely könnyen begyulladhat, s a beteg halálát is okozhatja, ha az nem alakul át még időben svájci mintájú szövetségi állammá.⁶⁸ Megbeszélésein néhány szó erejéig a magyarországi kisebbségek helyzete is szóba került. Hasselblatt ekkor – saját bevallása szerint – nem spórolt a kritikával.⁶⁹

A látogatást követő év lényegében az 1937-re Londonba tervezett konferencia előkészítésének jegyében telt. Az egy percig sem volt kételkedés, hogy a német csoport vezetői a brit fővárost szívesen látnák a következő kongresszus helyszínéül, a többiek állásfoglalásában azonban nem lehettek teljesen biztosak. Az ukránoktól nem kellett tartaniuk, mivel azok már évek óta működtettek egy irodát Londonban.⁷⁰ A magyar és a szlovén–horvát csoport állásfoglalása azonban egyáltalán nem volt ilyen egyértelmű. A magyarokkal a Titkárságnak évek óta időről időre

meggyűlt a baja, Wilfan pedig nem függetleníthette magát a jugoszláv külügyminisztérium állásfoglalásától. Ráadásul az elnököt érhetően megviselte Ammende Kínában bekövetkezett halála, s az ezzel beálló bizonytalanság is, ami csak tovább növelte a megoldandó kérdések számát.

Wilfan már az 1936. augusztus elején tartott választmányi ülésen is bizonytalan volt az akciót illetően, és ez jóval több volt egy rövid távú célkitűzés racionalitását megkérdőjelező álláspontnál. Az Ammendével való több mint egy évtizedes együttműködés teljesen váratlan megszakadása leverte és elbizonytalanította a szlovén politikust, s a felvetődő szervezeti kérdések komolyan nyomasztották. Ammende utódlásának egyelőre rendezetlen volta mellett ráadásul az is egyre valószínűbbnek tűnt a számára, hogy a magyar csoport a részvételért előbb-utóbb ismét benyújtja a számlát, s a bécsi irodában egy magyar alkalmazott felvételét követeli majd. Ehhez pedig nem szívesen járult volna hozzá.⁷¹ Ráadásul egyáltalán nem volt ínyére, hogy a Kongresszust egyre inkább a nemzetiszocializmus befolyása alá került német kisebbségek törekvéseivel azonosítják. Ezért felvetette, hogy 1936-ban ne tartsák meg a szokásos összejövetelt. Végül ugyan a jelenlévők tiltakozásának hatására meggondolta magát, de a Londonba tervezett üléssel kapcsolatban csak hosszas tételődés után ígérte meg a szlovén csoport részvételét.⁷²

Aggályai az elkövetkezendő hónapok során csak tovább erősödtek, bár Hasselblatt mindent elkötetett azért, hogy ezeket eloszlassa. Az elnök komolyan tartott attól, hogy a cseh és a jugoszláv sajtó ízekre szedné, ha a csehszlovák állam létét is fenyegető szudétanémet csoport élén utazna el a brit fővárosba.⁷³ Ráadásul a belgrádi szlovén emigráció is egyre nagyobb bizalmatlansággal szemlélte a szervezetben végzett munkáját.⁷⁴ Nem sokkal a tervezett konferencia előtt, az utolsó választmányi ülésen ezért kerek pereg közölte, hogy bár hozzájárul a londoni úthoz, ő maga nem megy el. Legfontosabb okként azt jelölte meg, hogy a Kongresszus egyre inkább a német nemzetiszocializmus instrumentumává kezd válni; a nemzetiszocialista Németország és a fasiszta Olaszország egymáshoz való közeledése pedig egyértelműen rossz ómen a szlávoknak, s ő ezt a tendenciát még passzívan sem hajlandó támogatni.⁷⁵

A magyarok részvételét illetően ekkorra már Hasselblattnak nem igazán kellett tartania semmitől, hiszen Szűllő az 1936. augusztusi választmányi ülésen a magyar csoport nevében lényegében beleegyezett a jövő évi londoni tervbe. Sőt azt is a többiek tudomására hozta, hogy mivel a szervezet tevékenységének hatékonyságával kapcsolatban semmiféle il-

lúziót nem táplál, az az évi konferencia megtartásához is csak azért járul hozzá, mert az 1937-es nagy-britanniai akciót valóban jó ötletnek tartja. A magyar képviselők megjelenését azonban egy feltételhez kötötte: egy londoni irodához, ahol a balti orosz–német származású újságíró, George Popoff ügyvezetőként képviselné a szervezet ügyeit.⁷⁶

Popoff és Szüllő, illetve a magyar külügyminisztérium előzetes kapcsolatáról semmit sem tudunk. Az viszont mindenképpen meglepő, hogy a magyar politikus milyen vehemenciával követelte a német újságíró ki-nevezését: „Dacára annak, hogy Popoff orosz, ebbe Wilfan sehogy sem akart beleegyezni. Dacára annak, hogy Popoffot tulajdonképpen az oroszok halászták fel, sem Rutha, sem Hasselblatt nem nyilatkozott egészen nyíltan, mert nem mertek. Én erre egészen határozottan kijelentettem, hogy akkor mi kilépünk.”⁷⁷ Végül a németek is kiálltak Popoff mellett, bár úgy tűnik, nem túl lelkesen. Ebből Szüllő azt a következtetést vonta le, hogy ez még inkább a magyarok mellé állítja majd az újságíró. A helyzet elemzése Szüllő teljes tájékozatlanságát bizonyítja az ügyben. Popoff ugyanis, aki több nyelven is beszélt, s jó megjelenésű, kellemes modorú fiatalembernek számított, évek óta az Európai Német Népcsoportok Szövetségének érdekeit képviselte Angliában, hasonlóképpen Nicolai von Berghez, aki korábban hasonló feladatokat látott el Párizsban. Hasselblatt és Rutha visszafogottsága csak úgy értelmezhető, hogy Popoff valódi feladatát nem akarták leleplezni a magyar politikus előtt. Arról nem is beszélve, hogy az így legalább abban a hitben ringathatta magát, hogy sikerült akarátát keresztülvinnie a hezitáló német és szláv politikusok ellenében. Valójában a fejlemények nagyon is megfelelték a német csoport törekvéseinek, ugyanis Hasselblatt is feltétlenül szükségesnek látta egy állandó londoni iroda megnyitását.⁷⁸ Az 1936-os konferencia a Választmány előzetes megállapodásának megfelelően fel is hatalmazta a Kongresszus vezetőségét, hogy Londonban hozzon létre egy ideiglenes irodát, amelynek élén Popoff előkészítheti a Kongresszus hatékony színre lépését.⁷⁹

Szüllő és a magyar külügyminisztérium pozitív hozzáállása annak volt köszönhető, hogy a londoni akció a nemzetközi propaganda szempontjából jól kihasználhatónak tűnt.⁸⁰ A csehszlovákiai politikus emellett annak is nagy jelentőséget tulajdonított, hogy egy jól előkészített nemzetközi konferenciában benne rejlett annak a lehetősége is, hogy a magyar küldöttek a brit közélet fontos személyiségeivel is felvehetik a kapcsolatot.⁸¹

Szüllő számára az angliai utazás semmiképpen sem jelentett „ugrást a sötétbe”. Az angolul jól beszélő politikus a nemzetközi szervezetekben elfoglalt tagsága által kínált lehetőségeket kihasználva az évek során többször is megfordult Londonban. Látogatásairól rendszeresen beszámolt a magyar külügyminisztériumnak is, hiszen utazásai a külügyminisztérium előzetes tudtával és beleegyezésével zajlottak, és elsősorban az információszerzést célozták. 1929-ben, 1930-ban, 1933-ban és 1936-ban is ellátogatott a brit fővárosba, ahonnan kimerítő jelentéseket küldött lépéseiről és az általa érzékelt közhangulatról. Látogatásai során felkereste a csehszlovák és a magyar követséget, valamint azokat a politikusokat és közéleti személyiségeket, akiket az évek során megismert. 1930-ban például Lord Rothermere-nél tett látogatásáról számolt be, majd az azt követő villásreggeliről Lord Runcimannél. Ő is megerősítette azt a tényt, amit egyébként Budapesten már tudtak, hogy Rothermere-t nem tartják komoly embernek, s ténykedésének Nagy-Britannia politikájára semmilyen lényeges hatása sincs.⁸² 1933-ban pedig Hitler hatalomra kerülése és a zsidóellenes intézkedések által kiváltott negatív visszhangról tájékoztatta a Dísz tér vezetőit. Ekkori beszámolója lényegében már előrevetítette 1936-os állásfoglalását a tervezett londoni akcióval kapcsolatban: „Anglia olyan, mint a nap, amelyre azt mondják, hogy kihűl, de azért változatlanul ontja sugarait, és hiába mondják, hogy halódó nagyhatalom, az élet svungja bámulatos nagy benne.”⁸³

A magyar kormány támogató hozzáállását maga a külügyminiszter és a miniszterelnökség kisebbségi osztályának vezetője is megerősítette a Népszövetség 1936-os közgyűlési időszaka alatt Genfben tartózkodó Popoffnak. Kánya a szudétánémet előretörést a magyar kisebbség érdekei szempontjából pozitív fejleményként értékelte, s ebben az összefüggésben magától értetődőnek tartotta, hogy a magyar kisebbségek is elküldik képviselőiket – még hozzá nagy számban – Londonba.⁸⁴ A magyar diplomácia vezetőjének pozitív hozzáállását erősíthette Anthony Eden, brit külügyminiszter felszólalása is, amelyben az nem tartotta eleve kizártnak azt a lehetőséget, hogy a versailles-i békeszerződést a Népszövetség alapokmánya alapján felülvizsgálják.⁸⁵

Bár a magyar támogatás biztosnak látszott, 1937 tavaszán nem várt nehézségek merültek fel a magyar csoport egyik legaktívabb tagjának részéről. Jakabffy ugyanis felháborodva az Európai Német Népcsoportok Szövetségének a magyarországi németek képviselétét érintő, a Gratz-féle vezetést visszautasító álláspontján, megfenyegette mind az elnököt, mind

az ideiglenes főtitkárt, hogy ha a német és magyar kisebbségek közötti viszony nem változik, kilép a szervezetből, s erre biztatja a magyar csoport többi képviselőjét is.⁸⁶ Jakabffy komolyan gondolta a szervezetből való kilépés lehetőségét, végül azonban egyedül maradt. Sem a többi kisebbségi vezető, sem a miniszterelnökség nem állt mögé. A kiutazást lehetővé tevő csoportok közötti megállapodást végül Szüllő és Rutha hozta nagy nehezen tető alá.⁸⁷ Jakabffy pedig a szervezetben Jósikának adta át helyét.⁸⁸

Az 1936-os konferencia után Popoff azonnal hozzászólt a londoni felépítés előkészítéséhez. Meghívókat nyomtatott, helyiségeket keresett az ülések számára, és a sajtóban igyekezett beharangozni a készülő rendezvényt.⁸⁹ Hasselblatton kívül, aki a kongresszust megelőző időszakban többször is ellátogatott Londonba, természetesen tartotta a kapcsolatot Wilfannal, de időnként a választmányi tagokat is informálta az előkészületek állásáról.⁹⁰ Bár a szervezés jól haladt, a rendezvény pár héttel a megnyitó előtt majdnem kútba esett. Az MI 5 ugyanis a *Foreign Office* beleegyezésével júniusban házkutatást tartott Popoff irodájában, akit Németországban való kémkedéssel vádoltak.⁹¹ Popoff a próbálkozás mögött a csehslavák követ, Masaryk kezdeményezését sejtette.⁹²

A nehézségek ellenére 1500 prominens brit személyiség kapott meghívót a háromnapos rendezvényre, köztük 615 képviselő.⁹³ Az előkészítéshez és a lebonyolításhoz szükséges összeg túlnyomó részét biztosan az *Auswärtiges Amt* állta.⁹⁴ Nem valószínű ugyanis, hogy a magyarokon kívül más is beszállt volna a londoni akció finanszírozásába. Ráadásul a magyar fél sem kapkodta el a ráeső rész kifizetését. Szüllő ugyanis 1937. május 30-án még arról panaszkodott a külügyminisztériumnak írott levelében, hogy csak most fizette ki a Titkárságnak a tavalyi évre esedékes összeget.⁹⁵ Források híján semmit sem tudunk arról, hogy végül a magyar kormány mekkora összeggel szállt be a konferencia megtartásába. Mindössze annyi bizonyos, hogy Kánya rendelkezésére a londoni követség közvetlenül a konferencia előtt 50 angol fontot juttatott el Popoffnak a miniszter rendelkezési alapjának terhére.⁹⁶

A magyar kisebbségeket végül is hivatalosan Szüllő, Jósika, Sulyok és Deák képviselte Londonban. Bár Jakabffy június közepén még azt közölte Wilfannal, hogy a romániai magyarság részéről Balogh és Jósika utazik a brit fővárosba, a helyzet a hátralévő időben megváltozott. Balogh ugyan elkészítette angol nyelvű előadását, mégsem utazott el Jósikával, ezért referátumát az angolul tökéletesen beszélő, nálánál jóval fiatalabb magyar képviselőnek kellett felolvasnia.⁹⁷ A magyar külügyminisztéri-

um is csak július 12-én értesítette a londoni követségen tartózkodó Körmenty-Ékes miniszterelnökségi titkárt a kiutazó magyar küldöttek végleges névsoráról. Egyúttal felkérte, hogy mivel Jósikának az idő rövidsége miatt nem biztosítottak formális mandátumot, a helyettesítés kérését beszélje meg bizalmasan Popoffal.⁹⁸

A Lord Dickinson által megnyitott kongresszus végül az előző konferenciákhoz hasonlóan zajlott le. Az előadók elsősorban arra koncentráltak, hogy pellengérré állítsák a Népszövetség elégtelen működését, kihangsúlyozzák az időszerűvé vált reform szükségességét, valamint a kisebbségi autonómia lehetséges konfliktusrendező volta mellett érveljenek.⁹⁹ Emellett követelték, hogy az esetleges népszövetségi reform kérdésében a szervezetet ismerjék el teljes jogú tárgyalópartnernek. Feltűnő volt ugyanakkor, hogy a megjelent képviselők fele német volt, s közülük is kiemelkedett a Csehszlovákiából érkezettek száma.¹⁰⁰

Magánál a konferenciánál valójában fontosabbnak számított az a járu-lékos rendezvény, amelyre az alsóházi képviselők egy csoportjának meghívására az alsóház egyik bizottsági termében került sor. A küldötteknek teát szolgáltak fel, majd a brit képviselők érdeklődésének köszönhetően lehetőségük nyílt a kisebbségi problematika különböző szegmenseiről beszélni. Szűllő rövid összefoglalójában elsősorban a „kisebbségek lelki megnyomorodásának” veszélyét emelte ki, Jósika pedig arról beszélt, hogy Genfben a magyar petíciók jó része egyáltalán semmi eredményt nem ért el idáig, s ezt a fiaskót elsősorban az eljárásrend hiányosságaira és visszásságaira vezette vissza.¹⁰¹ Az angol képviselők panaszjelzést firtató kérdéseire ugyancsak Jósika adta meg a választ.

A rendezvényt a résztvevők többsége összességében véve eredményesnek tartotta, s a július 16-i zárt ülésen egyöntetű volt a vélemény, hogy megérte London mellett dönteni.¹⁰² Az angol politikusok és a sajtó érdeklődését is kielégítőnek ítélték. Továbbra is támogatták azt az ötletet, hogy a szervezet tartson fent a brit fővárosban egy irodát, a német csoport azonban felhívta a figyelmet a végső döntés meghozatala előtt az anyagi vonatkozások tisztázásának szükségességére. (Ez az óvatosság természetesen egyáltalán nem volt véletlen, hiszen az egész szervezet ekkorra már szinte teljesen a német külügyminisztérium állásfoglalásától s finanszírozásától függött.) Emellett elhatározták azt is, hogy felveszik a kapcsolatot az angol frontharcosok szervezetével, s hogy a közeljövőben a tagcsoportok újabb helyzetjelentéseket adnak ki. A jövő évi kongresszus helyszínéül pedig Stockholmot jelölték meg.

A konferenciáról és a hozzá kapcsolódó nem hivatalos társadalmi eseményekről természetesen a német és a magyar külügyminisztérium is megkapta a maga csatornáin a beszámolókat. A németek – Hasselblatt és Popoff – a *Wilhelmstrasse* felé egyértelmű sikerként értékelték az összejövetelt. Popoff elsősorban arra helyezte a hangsúlyt, hogy a Kongresszus összességében jó benyomást tett mind a közvéleményre, mind a politikusokra.¹⁰³ A sajtó érdeklődését is kielégítőnek nevezte. A német kisebbségi vezetők valódi törekvését, s számukra a rendezvény valódi értékét Hasselblatt a következőképpen foglalta össze: „Legfontosabb eredményként azt a tényt említeném meg, hogy a fogadtatás és figyelem révén, mellyel Londonban találkoztunk, nem utolsósorban a sajtóvisszhangoknak köszönhetően (*Daily Telegraph*, 14-e) a legalitás és a munkakörülmények a német népcsoportok számára jelentősen megszilárdultak a nemzetközi porondon.”¹⁰⁴

Alapjában véve Szüillő is hasznosnak tartotta a londoni kongresszust, véleménye azonban korántsem volt annyira pozitív, mint német kollégáié, sőt néhány ponton kifejezetten ellentmondott nekik. Szemben Popoffal és Hasselblattal ő sem a szervezést, sem a sajtóvisszhangot nem tartotta megfelelőnek. Ráadásul a német küldöttek nagy száma miatt szerinte a rendezvényt egyértelműen német ügyként kezelték. A parlamenti fogadást ugyan ő is sikernek tartotta, de jelentésében azt is megemlítette, amit a németek elhallgattak, hogy a megjelent képviselők többsége az ellenzékhez (*Labour Party*) tartozott. A rendezvényen tapasztaltakból három fontos következtetést vont le: 1. A németek belátták, hogy a magyarok nélkül mozdulni sem tudnak, s ami eredményt Londonban sikerült elérni, az a magyaroknak volt köszönhető. 2. Ezt kihasználva a bécsi Titkárságon egy magyar titkár alkalmazását kell követelni, hogy ezzel a magyar befolyást a németekkel szemben meg lehessen erősíteni. 3. A magyarok csak abban az esetben érhetnek el sikereket a szervezetben, ha az egyesület náci jellegét sikerül tompítani.¹⁰⁵ Ez az összegzés beleillett a magyar politikus Kongresszussal kapcsolatban évek során megfogalmazott kategorikus és olykor nem eléggé alaposan átgondolt jellemzéseinek sorába. Egy fontos tény azonban mindenképpen megállapítható belőle, mégpedig az, hogy Szüillő nem mérte jól fel a lehetőségeket, ha tényleg azt gondolta, hogy a német kisebbségek (nota bene a német külügyminisztérium) ellenében a magyar törekvéseknek fikarcnyi esélye is lehetett még abban az időszakban. A Kongresszus struktúrája, a fenntartáshoz szükséges pénzeszközök származási helye mind-mind ellentmondtak ennek a meg-

állapításnak. Arról nem is beszélve, hogy az évek során bevetett zsarolási akciók sem jártak eredményekkel. Tény, hogy a német csoport vezetőinek is fontos volt a magyar küldöttek megjelenése, az azonban biztos, hogy a magyar csoport befolyásának megerősödéséhez sohasem járultak volna hozzá.

A londoni akció mérlegét megvonva semmiképpen sem volt jogos a német „kincstári optimizmus”. A *Foreign Office* ugyanis – bár nem hivatalos megfigyelői jelen voltak a teremben – nem volt hajlandó fogadni a szervezet vezetőségét.¹⁰⁶ Ez pedig már eleve nem volt jó jel. Ráadásul a parlament megnyitásán elhangzott októberi trónbeszéd egyáltalán nem foglalkozott Nagy-Britannia népszövetségi politikájával, ami a Kongresszus követelése szempontjából szintén nem jogosított fel nagy reményekre.¹⁰⁷ Mindezek tetejébe az angol hatóságok december végén 1938. január 15-i hatállyal megvonták Popoff tartózkodási engedélyét, ami amellett, hogy egyértelmű jelzés volt a szervezet irányába, egyszer s mindenkorra kútba ejtette az önálló londoni iroda tervét is.¹⁰⁸

7.2 A PROBLEMATIKUSSÁ VÁLÓ NÉMET–MAGYAR VISZONY KÉRDÉSE

A Kongresszus szerepe a magyar–német kisebbségi együttműködés szempontjából kettős volt: egyrészt a nemzetközi szinten megvalósult együttműködés deklarált tárgyának, másrészt az utódállamokon belül remélt együtt haladás esetleges előkészítő fórumának tartották.

Míg azonban a közös nemzetközi fellépés lényegében megvalósult, a három államon belül vagy egyáltalán nem, vagy csak időlegesen sikerült megteremteni az együttműködést. Ráadásul nemcsak a húszas évek német polgári kormányai, de a nemzetiszocialista Németország népcsoport-politikája sem támogatta a magyar elvárás teljesítését. A német és a magyar kisebbségi pártok közötti feszültség a harmincas években már erősen rányomta bélyegét a Kongresszus vezetőségén belül uralkodó hangulatra is. A helyzetet pedig tovább súlyosbította, hogy a magyarországi német kisebbség vezetésében kitört harc következtében az évtized közepén új, addig szunnyadó, ekkor azonban már robbanással fenyegető feszültségforrás jelentkezett a két csoport szervezetén belüli viszonyrendszerében.

7.2.1 Magyar állásfoglalás a német és a zsidó képviselők 1933-as vitájában

Az 1933-as berni konferencia legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye kétségtávol a zsidó képviselők egységes távolmaradása lett.¹⁰⁹ A német kisebbségi vezetőknek az a törekvése, amellyel meg kívánták akadályozni a hitleri Németország antiszemita rendelkezéseinek nyílt megbélyegzését, mégpedig a többségi népek disszimilációs jogosítványának elismerésével, nem váltott ki lelkesedést a szervezet más nemzetiségű tagjaiban, így a magyar csoport képviselőiben sem.

Az első ülésnapon elhangzó és a disszimiláció jogossága mellett kardoskodó Roth-féle deklarációt másnap délben az Elnökség ülésén elemezték. Jakabffy a magyar csoport nevében tiltakozott az ellen, hogy a Nemzetiségi Kongresszus olyan jogokat adjon a többségi népeknek, amelyekre azok egy évvel korábban még maguk sem formáltak igényt.¹¹⁰ Nem volt hajlandó elismerni semmiféle jogot a disszimilációra. Az Elnökség elfogadta érvelését, de a kérdést nem boncolgatta tovább. Mindössze annyit állapított meg, hogy ha a disszimiláció valahol megtörténik, ott a disszimiláltakat minden olyan jognak meg kell illetnie, amelyért a Kongresszus addig a szavát felemelte.

A német csoport vezetőivel való konfrontáció azonban ezzel még nem ért véget. A magyar csoport ugyanis a határozati javaslat megszavazásánál elsőként jelentette be tartózkodását.¹¹¹ A német képviselők megdöbbenve látták, hogy az ukrán és a katalán küldöttség is csatlakozik a magyar lépéshez. Az elrendelt szünetben az Elnökség megtárgyalta az előállt helyzetet. Az ukrán küldött bejelentette, hogy a következő ülésen hajlandó lenne megszavazni a rezolúciót, de csak azzal a megjegyzéssel, hogy tiltakozik az egyes országokban teret nyerő antiszemita tendenciák ellen. Az Elnökség ehhez a kommentárhoz hozzá is járult.¹¹² Csakhogy az ukránok mellett a litvánok, az oroszok, a katalánok és a magyarok is felsorakoztak a burkoltan, de félreérthetetlenül Németországra utaló határozatkiegészítés mögé.¹¹³ Ez a fordulat már önmagában meglepte a német küldötteket, Wilfan deklarációhoz fűzött megjegyzése után azonban, melyben az elnök annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezzel az állásfoglalással nemcsak az ahhoz nyilvánosan csatlakozók értenek egyet, hanem mindenki, idegesen elhagyták a termet.¹¹⁴ Az elnöki megjegyzésből ugyanis akár az is kiolvasható lett volna, hogy maguk a német képviselők sem értenek egyet a Németországban történetekkel. Ezért megfenyegették Wilfant, hogy ha a plénumon nem ad a számukra is megfele-

lő magyarázatot, kilépnek a szervezetből.¹¹⁵ Az elnök eleget is tett kívánságuknak, s az utolsó napon bejelentette, hogy megjegyzésével mindössze a Kongresszus megosztottságának látszatát kívánta eloszlatni, és természetesen nem gondolja, hogy az eredeti határozat bármiféle kiegészítésre szorult volna.¹¹⁶

A német küldöttek csoportjukkal szembeni illojális magatartásként értékelték a történeteket.¹¹⁷ A Jakabffyt természetesen személyesen is nagyon jól ismerő erdélyi szász Roth, aki éppen az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöki tisztét is betöltötte, az erdélyi politikussal folytatott beszélgetésében nem is rejtette véka alá dühvel párosult csalódottságát. „Uram! Önök tört döftek belénk. Itt is izolálták a német nemzetet. Papan most Budapestre utazott, hogy messzemenő programot adjon a német–magyar együttműködéshez. Önök ezt most lehetetlenné tették. Elhatározásukkal súlyosan belenyúltak az európai politikába, aminek nagy következményei lesznek. Ezt mi nem vártuk Önöktől.”¹¹⁸ Jakabffy ismertette Rothtal a magyar csoport lépéseinek mozgatórugóit, és nem állhatta meg, hogy ki ne oktassa a szász politikust arról, hogy a német kormány számára valójában mekkora jelentősége is van egy kisebbségi szervezetnek: „Ami pedig a nagypolitikát illeti – fejeztem be kissé gúnyosan –, nem hiszem, hogy olyan nagy fiúk vagyunk, hogy megnyilatkozásaink a berlini kormány elhatározását befolyásolhatnák.”¹¹⁹

Közvetlenül a konferencia berekesztése után Motzkin személyi titkára felkereste Szüllőt, és a zsidó politikus köszönetét tolmácsolta a magyar csoport „megértéséért”.¹²⁰

A magyar szereplők állásfoglalásának mozgatórugóiról mind Szüllő, mind Jakabffy részletesen nyilatkozott a magyar kisebbségi sajtónak, s ezek a nyilatkozatok nem sokban tértek el Szüllő külügyminisztériumnak címzett jelentésétől, valamint a Jakabffy önéletírásában található érvektől. A magyar küldöttek lépésüket alapjában véve hasonlóan indokolták. Először is felhívták a figyelmet arra, hogy tartalmilag, az egyetemes kisebbségi törekvések szempontjából a zsidó csoportnak feltétlenül igaza volt, formailag azonban a németek jogosan ragaszkodtak ahhoz az alapszabályban rögzített tételhez, mely szerint egyetlen állam sem tehető nyilvános bírálathoz tárgyává.¹²¹ Pláne nem úgy, hogy az érintett közösség (németországi zsidóság) nem is volt tagja a szervezetnek, s magát nem is tartotta nemzeti kisebbségnek.¹²² Ebből a helyzetértékelésből mindketten arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy az adott szituációban a magyar csoport csak a tartózkodás mellett dönthetett.¹²³ Annál is inkább feljogosít-

va érezték magukat erre, mivel a vitázó feleket már hónapokkal előbb figyelmeztették, hogy véleményük szerint a probléma a szervezet keretein belül nem lesz kezelhető.

Érvelésükben azonban volt egy elem, amely az előbbi magyarázaton túlmutatott, s rávilágított a német és a magyar csoport közötti elvi ellentétekre is. Ez pedig az asszimiláció-disszimiláció ellentétpár különböző megközelítésén és értékelésén nyugodott. A hivatalos német ideológia az asszimiláció minden formáját elfogadhatatlannak nyilvánította. A magyar kisebbségek ezzel homlokegyenest ellenkező álláspontot képviseltek. Felfogásuk csak a magyarok többségi néphez való asszimilációját tartotta elkerülendőnek, a magyar nemzethez való asszimilációt azonban elfogadhatónak, sőt támogatandónak ismerte el. Ennélfogva a német disszimilációs teóriát a magyar politikai nemzetfogalom veszélyeztetéseként fogta fel, s automatikusan elutasította. Ez az elvi állásfoglalás – a politikai hagyományok mellett – a magyar kisebbségek számára negatív gyakorlati tapasztalatokban is gyökerezett. Mindhárom utódállamban felfedezhetőek voltak ugyanis olyan állami törekvések, melyek a korábban jórészt a magyarsághoz asszimilálódott zsidóság (és határ menti németiség) magyar kisebbségről való leválasztására irányultak.¹²⁴ Mivel összességében több százezer emberről volt szó, e próbálkozások esetleges sikere azzal fenyegetett, hogy a magyar kisebbségi pártok társadalmi bázisa, s ezzel mozgásteret idővel jelentősen csökkenhet, végső soron pedig a revízió társadalmi támogatottsága is beszűkülhet.

Szüllő jelentésében azonban volt még egy érv a magyar tartózkodás indoklására, amelyről a nyilvánosság előtt mélyen hallgatott, s ami Jakabffynál sehol sem szerepel: a szervezet nyilvános lejárátásának szándéka: „De nemcsak ez a szempont irányított, hanem az is, hogy bizonyítékát szolgáltatnassuk annak, hogy a konferencia nem ér semmit, mert ahol dönteni kell, sohasem tud akcióba lépni, és hogy az amúgy is halálra ítélt konferenciának mégse én adjam meg a kegyelemdőfést, és ne a magyarokat okolják a konferencia feldöntésével, én felállottam, és a régi zsidó »Ich will mir nichts verderben«- féle szellemtől áthatottan kijelentettem, hogy a magyar csoportok ebben a kérdésben nem látván a helyzetet tisztán, a szavazástól tartózkodni fognak.”¹²⁵

Hogy Szüllőt valójában mennyire a saját politikai megfontolásai vezették, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy komolyan meglepődött, mikor Motzkin köszönetét fejezte ki nála a magyar csoport „kiállásáért”. A cseh-szlovák politikai lapok persze egy másodpercre sem hittek abban, hogy a

keresztényszocialista párti vezető döntését valóban a kisebbségi jogok védelme motiválta. Személyeskedésektől sem mentes kommentárjaikban a politikus lépésének legfőbb mozgatórugóját – egyébként alapjában véve helyesen – a zsidó választók megtartására irányuló törekvésben látták.¹²⁶

A magyar tartózkodás elsődrendű üzenete tehát valójában nem is a zsidó csoporttal való szolidaritás volt, hanem a német kisebbségi vezetők felé közvetített figyelmeztetés. Ez egyértelműen kiderül Jakabffy Brassói Lapokban megjelent cikkéből is: „Mi mindig kerestük és a jövőben is keresni fogjuk a német kisebbségi csoportok barátságát. Amit tettünk, nem ellenük irányult, de viszont nekik is be kell látniok, hogy mi föltétlen követőik nem lehetünk akkor, amikor ezzel egész politikai múltunkat tagadnánk meg.”¹²⁷ A köztudottan és felvállaltan zsidó származású Ligeti Ernő három nappal korábban, szintén a Brassói Lapokban megjelent elemzése jól foglalta össze a Bernben történetek lényegét. „Röviden: a kisebbségi kongresszus felhatalmazta a többségi népeket, hogy kellő indoklás mellett szabadon tenyészthetnek kisebbségi népeket, disszimilálhatnak. Felhatalmazta, a hónuk alá nyúlt, megvédte őket. Azaz Németországot védte meg, erre ment ki az egész játék.”¹²⁸ Ligeti nem a magyar résztvevők állásfoglalására koncentrált, hanem a Kongresszus végén megvonható mérlegre.¹²⁹ S a mérleg – magyar tartózkodás ide, magyar tartózkodás oda – mindenképpen negatív volt: a kisebbségi szolidaritás nem állta ki a szakítópróbát.

7.2.2 A magyarországi németek képviselőténék ügye

A magyarországi németek képviselőténék ügye először 1936-ban kavart vihart a szervezetben, amikor az ENNSZ, beavatkozva a kisebbség belső ügyeibe, előzetes egyeztetés nélkül a hivatalos vezetés ellenzékét juttatta mandátumhoz. Ez a lépés váratlanul érte mind a Genfben tartózkodó Patakyt, mind a magyar küldötteket. Rövidesen kiderült, hogy a Gratz ellenzékének számító Basch-csoporthoz tartozó, a miniszterelnökség számára teljességgel elfogadhatatlan Huss és Goldschmidt megjelenése nem véletlen esemény, hanem egy átgondolt, szükség esetén konfliktusokat is felvállaló stratégia része. A kérdés ezért ettől kezdve 1938-ig szükségszerűen napirenden maradt, és komoly feszültségforrást jelentett a két csoport amúgy sem felhőtlen kapcsolatában.

A magyar és a német küldöttek viszonyában lényegében leképeződött a két világháború közötti német–magyar diplomáciai tárgyalások két vitás kérdése: a német és a magyar kisebbségek utódállamokon belüli együttműködésének témaköre, valamint a magyarországi német kisebbség jogainak problémája. A két oldal egymással ellentétes álláspontja lényegében már a húszas években kikristályosodott, s alapvetően a harmincas években sem változott. A magyar diplomácia azt szerette volna elérni, hogy Németország szorítsa rá az utódállamok német kisebbségeit a magyarokkal való együttműködésre, miközben a magyarországi német kisebbség ügyét szigorúan belülnyenne nyilvánította.¹³⁰ A német külügyminisztérium ezzel szemben kezdettől fogva elzárkózott attól, hogy bármiféle nyomást gyakoroljon a német kisebbségekre, ezért azzal érvelt, hogy Németország csak kulturális és esetleg gazdasági kérdésekben támogatja a kisebbségeket, politikai befolyása azonban nincs a közösségek belső életére. Azt természetesen nem verte nagydobra, hogy egyáltalán nem állt érdekében az ilyen értelmű intervenció. Többek között azért sem, mert ezzel megterhelte volna kapcsolatait a három Magyarországgal szomszédos állammal. A tárgyalásokon ezért inkább a magyarországi németek kulturális és oktatási helyzetének kérdését igyekezett előtérbe helyezni. Nemcsak azért, mert az valóban komoly kívánnivalót hagyott maga után, hanem azért is, mert ez is a tárgyalási stratégia része volt. Amikor ugyanis a magyarok panaszt tettek a szomszéd államok németiségének elzárkózó magatartására, a német külügyminisztérium munkatársai lényegében azal vezették vakvágányra a beszélgetést, hogy udvariasan azt ajánlották magyar partnereiknek: először teljesítsék a magyarországi németek jogos igényeit, s ez majd Magyarország vonzerejét növelve együttműködésre hangolja az utódállamok német pártjait is.¹³¹

A magyarországi németeket kezdettől fogva az MNNE valamelyik vezető személyisége képviselte a Kongresszus összejövetelein. 1929-ig, egy év kivételével Guido Gündisch vett részt az üléseken, s minden alkalommal előadást is tartott.¹³² Ettől kezdve azonban soha többé nem került a német delegáció tagjai közé, minden bizonnyal a Bleyerrel feszültté váló, teljes szakítással fenyegető viszonya miatt.

A német és a magyar csoport kapcsolatát a szervezetben sokáig nem terhelte meg a magyarországi német kisebbség ügye. Helyzetük nem lett semmilyen nyilvános pengeváltás tárgya, s a színpalak mögötti megbeszélések eredménytelensége sem gyűrűzött tovább, holott a kisebbség jogai a német–magyar diplomáciai tárgyalásokon rendre szóba kerültek, s

Bleyer viszonya is gyakran meglehetősen feszült volt a kormánnyal. A Kongresszuson azonban nem okozott botrányt.¹³³

Az 1930-as genfi konferencián mindenestre felkérte Szüillőt és Jakabffy, hogy kísérvék el őt a magyar miniszterrezidenshez, hogy jelenlétükben foglalhassa össze a magyarországi németek valódi helyzetét s követeléseit.¹³⁴ A látogatás célja egyértelműen a nyomásgyakorlás volt. Bleyer ugyanis azzal fenyegetőzött, hogy a magyar kisebbségek által szorgalmazott *Helyzetjelentések* című kötetben leplezetlenül bemutatja a magyar kormány nemzetiségpolitikáját, s szépítés nélkül a világ elé tárja a magyarországi németek nyelvi és kulturális sérelmeit. Elszántságát bizonyítandó figyelmeztette a jelenlévőket, hogy amennyiben a miniszterelnökség meg kívánná akadályozni a beszámoló Bécsbe küldését, úgy azt egy szomszédos államban élő német kisebbségi politikussal fogja elkészíttetni. A beszélgetésen jelen lévő Gajzágó, Baranyai és Pataky érdemben nem reagáltak a politikus összefoglalójára, mindössze arra tettek ígéretet, hogy feltétlenül informálni fogják Bethlent a hallottakról.¹³⁵

A beszámoló október elejére elkészült, és a kéziratot Bleyer ígéretéhez híven megküldte a miniszterelnökségnek is. Emellett egy példányt eljuttatott a szervezet élén álló, a kormánnyal köztudomásúan jó viszonyt ápoló Gratznak, a következő megjegyzéssel: „Úgy hiszem, hogy a visszafogottság és a taktika terén nem lehet tovább menni, mint én mentem. Egy másik példányt egyidejűleg elküldök Patakynak is azzal a megjegyzéssel, hogy aligha lennének képesek a beszámolón lényegileg változtatni, ami meg is felel a valóságnak.”¹³⁶ Egyúttal arra kérte Gratzot, amennyiben az összeállított anyaghoz lennének megjegyzései, úgy tegye meg azokat, mert a miniszterelnökség visszajelzése után az összefoglalót azonnal elküldi Ammendének.¹³⁷

Bleyer végül valóban egy kritikus, hangnemében mégis visszafogott jelentést készített.¹³⁸ A valóságnak megfelelően, de indulatok nélkül ismertette a magyarországi német kisebbség helyzetét. Míg a politikai és polgári jogokat, valamint a gazdasági mozgásszabadságot alapjában véve kielégítőnek értékelte, a nyelv és a kultúra terén komoly fenntartásokat fogalmazott meg. Beszámolóját átadta a budapesti német követnek is, aki Bethlen berlini utazásának előkészítése kapcsán megküldte azt a német külügyminisztériumnak.¹³⁹

1928-ban Ammende is elérkezettnek látta az időt, hogy Bethlen és a külügyminisztérium előtt felvesse a magyarországi német kisebbség problémáit. Feljegyzést készített tehát a német–magyar államközi kapcsolato-

kat terhelő feszültségekről, s ezek közül, a maga szempontjából érthetően, a legsúlyosabbnak a magyarországi németek helyzetét nevezte. „Amennyiben az elmúlt időben itt és ott – ráadásul növekvő számban – kritikus hangvételű cikkek jelennek meg a magyarországi német kisebbség kérdéséről, ezt egyedül az a tény magyarázza, hogy Németországban most széles körök kísérik szisztematikusan figyelemmel a kisebbségi kérdés fejlődését azokban az államokban, melyekben német csoportok élnek. Arra a megállapításra jutottak, hogy az annak idején Magyarországon kiadott rendelet végrehajtásában jelenleg szélcsend állt be, továbbá arra, hogy a fejlődés más területeken (megfelelő parlamenti képviselő megadása stb.) sem halad előre.”¹⁴⁰ A főtitkár Bethlen jó szándékát nem kérdőjelezte meg, az alsóbb szintek ellenállása miatt azonban szinte kilátástalannak tartotta az iskolakérdés rendeletnek megfelelő szabályozását. Ezért 1930 májusában már azt tanácsolta a német külügyminisztériumnak, hogy a német kormány – anélkül, hogy a Magyarországgal ápolt jó viszonyt veszélyeztetné – gyakoroljon nyomást Bethlenre, természetesen a német sajtó hathatós támogatásától kísérve.¹⁴¹

Ammende emellett megpróbált közvetíteni a MNNE két meghatározó személyiségének szakadással fenyegető vitájában is. Gündisch, aki egyébként alapállásból nem értett egyet Bleyer magyar és német identitását egyszerre hangsúlyozó teóriájával, a sajtóban, valamint a német társadalmi szervezetek előtt panaszt tett Bleyerre, annak politikai irányvonala, s úgymond diktatórikus vezetési stílusa miatt.¹⁴² Emellett riválisát a *Sonntagsblatt* gazdasági ügyeinek „helytelen” kezelése miatt perrel fenyegette meg. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy egyik cikkét az erdélyi szász lapok is lehozták, ami különösen kihozta Bleyert a sodrából, mivel ezt a lépést a szász Gündisch melletti demonstrációként értékelte. Az ENNSZ mindenáron el akarta kerülni, hogy az egyre jobban burjánzó ügyek magyar bíróság elé kerüljenek, s végül nagy nehezen sikerült is Gündischt rábeszélniük arra, hogy a *Sonntagsblattal* kapcsolatos panaszát visszavonja, Bleyert pedig arra, hogy álljon a Szövetség döntőbírósága elé.

1932. január elején Ammende is ellátogatott Budapestre, hogy a két politikus között közvetítsen. Próbálkozása azonban nem vezetett eredményre, mivel azok akkor még nem akartak hallani semmiféle megegyezésről. A főtitkár jelen volt a döntőbírósági tárgyaláson is, s a német külügyminisztériumnak azt jelentette, hogy az sikeres volt, és jó esélyt lát arra, hogy az elmérgesedett viszony a jövőben kezelhetővé válik.¹⁴³ Bár a

két német politikus kapcsolata valójában soha többé nem javult meg, a közvetítő tárgyalásnak annyi eredménye mindenképpen volt, hogy az Egyesület – helyenként titkosan kezelt – ügyei nem kerültek a magyar bíróság elé.¹⁴⁴

Bleyer 1933 decemberében elhunyt, s ezzel lényegében új korszak kezdődött az MNNE történetében. Életének utolsó éveiben létrehozta a *Sonntagsblatt* körül csoportosuló népi német irányzatot követő *Deutsche Arbeitsgemeinschaft*-ot, amellyel a radikálisabb fellépést követelő, többnyire fiatalabb német politikusoknak szervezeti keretet kínált. 1933-ra tehát kialakult körülötte az a garnitúra, amely nem hitt többé a magyar kormányok ígéreteinek, s a nemzetiszocialista Németországtól várt anyagi és mindenekelőtt politikai segítséget. A radikális németországi eszméket is magukévá tevő politikusok kemény harcot vívtak az MNNE vezetéséért a kettős identitást rendkívül komolyan vevő, s a magyar állam iránti lojalitást mindenek elé helyező, főleg Gratz Gusztáv által reprezentált „kormányhű” irányzattal. A küzdelem, legalábbis a harmincas évek végéig, Gratz javára dőlt el: Bascht sikerült eltávolíttatni a főtitkári posztról, ráadásul a fiatal politikust nemzetgyalázás vádjával letöltendő szabadságvesztésre is ítélték. Ezenkívül lényegében megszerezte az ellenőrzést a *Sonntagsblatt* fölött, majd 1936. augusztus 20-án a szervezet közgyűlésén elérte, hogy a *Volksdeutsche Kameradschaft* néven szerveződő belső ellenzék vezetői közül senki se kerüljön be az Egyesület vezetőségébe.¹⁴⁵

A Bleyer halálát követő első két évben először az Egyesület ügyvezető elnökévé választott Kussbach Ferenc, majd Török Árpád képviselte a magyarországi németeket a Kongresszus berni, illetve genfi ülésén. Mindketten az MNNE ismert tagjaiként érkeztek, ezért megjelenésük egyáltalán nem szűrt szemet a magyar delegáltaknak. Kussbach, hasonlóan apósa 1930-as próbálkozásához, tanácskozássra hívta a magyar képviselőket, hogy a német kisebbség érdekében közbenjárásukat kérje a magyarországi illetékes szerveknél. Ők azonban a „valamit-valamiért” elv szellemére hivatkozva azzal tértek ki a kérés elől, hogy szembehelyezték vele az utódállamokban élő német pártok minden együttműködést elutasító álláspontját.¹⁴⁶

Török Árpád, aki 1935-ben már harmadszor vett részt a konferencián, egészen másként keltett feltűnést. Az „Államok feletti népközösség” pontjához hozzászólva elemezte a magyar közvélemény s a hivatalos szervek fenntartásait a népközösségi eszmével szemben.¹⁴⁷ Tévesnek ne-

vezte azt a Magyarországon széles körben elterjedt nézetet, amely a német népközösséghez való tartozás felvállalását összeegyeztethetetlennek tartotta az államhűséggel. A bizalmatlanság forrását egyértelműen az ország igazságtalan feldarabolásában, s az azt követő tömegpszichózisban kereste. Hitet tett amellett, hogy a magyarországi német kisebbségnek integrálódnia kell a német népközösségbe, ugyanakkor azonban az össznémetiségbe való integrációt csak akkor nevezte követendő célnak, ha a meglévő államtudat egy fikarcnyit sem csorbul. Az óvatos kritikai megjegyzések mellett a lojalitás szükségességét kidomborító Török hozzászólását a magyarországi országos napilapok és a Külügyi Szemle is objektíven ismertette, kiemelve, hogy az előadót Wilfan többször is rendreutasította, mivel lojalitási deklarációként értelmezte állásfoglalását.¹⁴⁸ A főszerkesztő lapjának helybéli konkurense, a magát keresztény politikai napilapként meghatározó Soproni Hírlap ezzel szemben a történeteket eltorzítva keményen nekitámadt: „Török úr többek között kijelentette, hogy a magyarországi németektől – akik elenyésző csekély számban vannak – fél mindenki. A német kisebbség – mondotta – nem veszélyezteti az ország érdekeit. A népközösségi gondolat nem ellenkezik az állam iránti hűség gondolatával. Török úr ezután beszéde során olyannyira elragadtatta magát, hogy az elnök többször is figyelmeztette, hogy a politikai vonatkozásokat ne feszegetse, mert úgy kénytelen lesz hathatósabb eszközökhöz nyúlni. Ennek az úrnak politikai hazudozásaira még visszatérünk.”¹⁴⁹

1935 végén Hasselblatt Budapestre utazott, hogy a miniszterelnökségen elérje a Basch-csoport számára időközben elfogadhatatlanná vált Kussbach megbuktatását s azt, hogy az ügyvezető elnök helyére Huss kerüljön. Semmit sem ért el, a következő hónapban azonban sikerült teljesen magára haragítania Gratzot és Kányát, amiért Kussbachot felszólította, hogy jelenjen meg Berlinben, és tisztázza magát a *Volksdeutsche Kameradschaft* vádjai alól az ENNSZ által összeállítandó bizottság előtt. A külügyminisztert többek között a Hasselblatt-akciók feletti felhárborodása indította arra, hogy bekértesse a német követet, s közölje vele, tisztában van a Baschéknak juttatott rendszeres német állami támogatás tényével, s követelje annak azonnali megszüntetését.¹⁵⁰

A német külügyminisztérium számára természetesen meglehetősen kellemetlen volt a helyzet, ezért készen mutatkozott a kérdés tárgyalásos rendezésére. November folyamán Ammende is Budapestre utazott, hogy megpróbálkozzék egy, a hivatalos szervek által is ellenőrizhető támogatási rendszer gondolatának elfogadtatásával. Ennek érdekében megbe-

széléseket folytatott Patakyval, a német követvel, Gündischsel és Gratzcal is. Nem tudni, hogy a főtitkár milyen jogosítványokkal érkezett a magyar fővárosba, Gratznak azonban az volt a benyomása, hogy Ammende nem a saját szakállára tárgyalt. Javaslatát pedig, mely szerint a támogatási rendszert átláthatóvá kell tenni, s a pénzek mennyiségét és útját minden esetben a magyar kormánnyal is ismertetni kell, ő is ésszerűnek tartotta.¹⁵¹ Azzal azonban már nem értett egyet, hogy egy személy kezébe kerüljön a pénz kezelése, függetlenül attól, ki lenne az. Kisebb összegek esetén elvileg járható útnak tartotta, hogy a szubvenciót beépítsék az MNNE költségvetésébe. Ennél egy fokkal jobb ötletnek tűnt számára az a variáció, hogy egy hármass bizottság rendelkezék a pénz felhasználásáról, melyben az egyik tag a német, a másik a magyar kormány bizalmi embere lehetne, a harmadik pedig egy olyan személy (Ammende szerint esetleg Gratz maga), akit mindkét fél el tud fogadni. A támogatási rendszer ilyen jellegű átalakítására végül a magyar kormány ellenállása miatt mégsem került sor.

Hasselblatt és az ENNSZ tehát már 1935 második felében egyértelműen a *Kameradschaftot* ismerte el a magyarországi németek autentikus képviselőjének. Ezek után tulajdonképpen nem tekinthető teljesen váratlan lépésnek, hogy az 1936-os Kongresszus megtartásáról Gratz nem kapott értesítést, Huss és Goldschmidt viszont igen.¹⁵² A német csoport küldöttei pozitív fejleményként értékelték, hogy a „magyarbarát” Gratz helyett Hussék jelentek meg Genfben.¹⁵³ A magyarokat viszont ez annál is inkább meglepte, mert ezzel a lépéssel a németek mindenféle előzetes egyeztetés nélkül lényegében partvonalon kívül helyezték az MNNE vezetőségét.¹⁵⁴

Bleyerhez és Kussbachhoz hasonlóan, a hivatalos magyar nemzetiségpolitika befolyásolására Huss is megpróbálta megnyerni a magyar kisebbségi politikusok támogatását.¹⁵⁵ Deák és Jakabffy azonban ezúttal is tartotta magát a jól bevált recepthoz, és a segítség előfeltételeként azt követelte, hogy a szomszéd államokban élő németek pártjai is változtassanak stratégiájukon. Huss próbálkozása azonban nemcsak azért volt eredménytelen, mert ebben a kérdésben lényegében már évekkel ezelőtt pathhelyzet alakult ki, hanem azért is, mert Bleyerrel és utódjával szemben őt a magyarok nem ismerték el a német kisebbség legitim képviselőjének.¹⁵⁶ Ráadásul ők is tudtak arról, hogy Huss szerint a romániai és jugoszláviai magyaroknak sokkal jobb dolguk van, mint a magyarországi németeknek. Ez pedig a két fél között lehetetlenné tett mindenféle érdemi

kommunikációt. Jakobffy Hussról kialakult nézeteit Hasselblatt előtt sem rejtette véka alá, miközben az ő közvetítési kérelme elől is kitért.

Bár az 1937-es képviselő kérdés a konferencia után még néhány hónapig nem került napirendre, a magyarországi németiség vezetői között dúló harc, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének nyilvánvaló elkötelezettsége a Basch-csoport által követett irányvonal mellett, s ennek ellenpontjaként a magyar kormány hajthatatlansága semmit sem változott. Ezért aztán egyértelmű volt, hogy a két álláspont előbb-utóbb össze fog csapni. A konfliktus kirobbanása nem is váratott sokáig magára: február 3-án délelőtt Bécsben Gratz Gusztáv telefonon bejelentkezett Uexküllnél, a szervezet ideiglenes főtitkáránál, s délután 4 órakor kezdetét vette egy kisebb megszakításokkal másfél esztendeig tartó huzavona, melynek végére a Kongresszus története alatt már nem került pont.¹⁵⁷

Az említett megbeszélésen Gratz tiltakozott Huss és társai 1936-os meghívása ellen, egyúttal ellentmondást nem tűrő hangon közölte a főtitkárral, hogy a következő kongresszuson személyesen ő képviseli majd a magyarországi németeket, mégpedig az MNNE felhatalmazásából.¹⁵⁸ Tárgyalásukon a kisebbség belső viszonyai is szóba kerültek. Az elnök, aki előrebocsátotta, hogy maga sincs megelégedve a németek helyzetével Magyarországon, hangsúlyozta, hogy ezen a téren hiba lenne gyors előrehaladással számolni. A főtitkár ezzel szemben kifejtette, hogy amennyiben a népcsoportot valóban össze akarja tartani, akkor az Egyesületnek minél előbb le kellene vetkőznie kormánybarát jellegét. Gratz állította, hogy szervezete csak annyiban függ a kormánytól, amennyiben fennmaradásához szubvenciót kap tőle. Egyébként is, ezt a támogatási formát még mindig sokkal inkább elfogadhatónak tartotta, mint a bármilyen más egyéb forrás bevonását. Hajlandónak mutatkozott, hogy Basch és Huss kivételével a *Kameradschaft*ből is bevonjon embereket az Elnökség munkájába, de azzal fenyegetőzött, hogy szükség esetén a nyilvánosság előtt rántja le a leplet ellenzéke Németországból érkező titkos anyagi támogatásáról. A főtitkára oly módon is nyomást akart gyakorolni, hogy dicsérte előtte Paul Schiemann új szervezetét, s meglegette előtte belépési szándékát, amit azzal indokolt, hogy azok oldalára szeretne állni, akik úgy látják, hogy a Harmadik Birodalom túlzott befolyása és beavatkozási törekvései veszélyeztetik a német kisebbségek valódi érdekeit.¹⁵⁹ Ausztriai látogatásának zárásaként másnap felkereste dr. Berkát, a *Schulverein Südmärk* képviselőjét, s lényegében elismerte az Uexküllnek mondottakat.¹⁶⁰

Az épp Bécsben tartózkodó Hasselblatt nem tett eleget Uexküll felkérésének, és nem vett részt a Gratzcal folytatott beszélgetésen.¹⁶¹ Két okból sem: egyrészt nem akarta személyes állásfoglalásával az ENNSZ-t előre elkötelezni, másrészt taktikai szempontból jobbnak látta, ha Uexküll mint főtitkár a német kisebbségeket összefogó szervezethez utasítja állásfoglalásért az elnököt. Ez így is történt. A hivatalos látogatásból Hasselblatt végül azt a következtetést vonta le, hogy eljött az idő, amikor minden erőt egyesíteni kell Gratz félreállítására. Még akkor is, ha emiatt a Kongresszuson részt vevő magyar csoporttal összeütközésre kerül sor.¹⁶²

A még február 3-án egymással ismertetett alapállások egész idő alatt változatlanok maradtak. Mindkét fél megpróbálta ugyan követelésének legitimitását érvekkel (és elvekkkel) alátámasztani, a vita lényege azonban egy mondatban összefoglalható volt: beleszólhat-e a népközösségi eszmét véresen komolyan vevő ENNSZ a magyarországi németek képviselőinek kérdésébe? A tét azonban még ennél is nagyobb volt. Azzal, hogy a Kongresszuson való részvétel kérdésében az elismerés jogát vindikálta magának, áttételesen (s az adott politikai viszonyok között természetesen csak elvileg) azt követelte, hogy magyarországi németek belső ügyeibe minden fontosnak ítélt kérdésben beavatkozhasson.

A vita lehetőségének tág teret nyitott, hogy a Kongresszus alapszabálya ebben a kérdésben meglehetősen szellős volt.¹⁶³ Gratz érvelésében mindenekelőtt arra helyezte a hangsúlyt, hogy Ammende 1925-ben szervezeteket keresett fel, illetve a szervezetek vezető személyiségeit. Így jutott el az MNNE-hez s annak vezetőjéhez, Bleyerhez is. Ettől kezdve folyamatosan olyan küldöttek képviselték a magyarországi németeket, akik mind az Egyesület vezetőségéhez tartoztak.¹⁶⁴ Ezzel lényegében a szókásjog érvényességét s elsőségét hangsúlyozta. De egy másik érvet is beemelt a vitába. E szerint a Kongresszus a szervezett nemzeti kisebbségek fóruma volt, márpedig Magyarországon a németeknek csak egyetlen szervezete létezett hivatalosan.¹⁶⁵ Ez az érv már inkább az alapszabályban keresett fogódzót. Az elnök mindenesetre világosan tárgyalópartnerei tudtára hozta, hogy nem hajlandó elismerni az Európai Német Népcsoportok Szövetségének illetékességét a kérdés eldöntésében.¹⁶⁶

Uexküll és Wilfan ezzel szemben arról győzködte vitapartnerét, hogy a Kongresszus nem az Egyesületet ismerte el tagnak, hanem a magyarországi németek közösségét. Ammende pedig elsősorban tekintélyes személyiségeket hívott meg, akik mellelleg valamely szervezetben is elismert tevékenységet fejtettek ki. Ezt a gondolatmenetet továbbvezetve

gyorsan rátértek a lényegre: a konferenciákra bárki jelentkezhethet, az viszont a Választmány illetékességi körébe tartozik, hogy elismeri-e az illetőt teljes jogú képviselőnek vagy sem. Ezen a szinten ők is bekapcsolták a szokásjog elvét a vitába, természetesen más összefüggésben. Közölték Gratzcal, hogy egy vitás kérdésben a Választmány mindig az azonos nemzetiségű csoport véleményét hagyja jóvá. Így tehát végső soron az ENNSZ az illetékes fórum.¹⁶⁷ Uexküll első pillanattól ezt az álláspontot képviselte, és Hasselblattnak sikerült Wilfant is meggyőznie arról, hogy ez a helyes értelmezés.¹⁶⁸ Wilfan azonban látva, hogy fogy az idő, és egyre kevesebb az esély a megegyezésre, májusban azt javasolta az egyeztetésbe bekapcsolódó Graebének, hogy abban az évben olyan személy képviselje a magyarországi németeket, aki volt már korábban küldött (de ne az elnök). Cserében pedig Gratznak a jövőt illetően le kellett volna mondania a kizárólagos képviselet követeléséről.¹⁶⁹ Mivel Wilfan ugyanezt a javaslatot már nem írta meg Budapestre, joggal feltételezhető, hogy Hasselblatt és Graebe azt nem fogadta el, s végleg elszánta magát Gratz félreállítására.

Lényegében tehát patthelyzet alakult ki, ami azért volt különösen kellemetlen, mert a várva várt londoni konferencia időpontja rohamosan közeledett, s egyik félnek sem hiányzott egy botrány, amely lehetetlenné tette volna a kisebbségek egységének demonstrálását. Ezért Graebe június 4-én Budapesten megbeszéléseket folytatott Patakival, aki rajta keresztül felkérte Wilfant, hogy közvetítsen az ügyben, s puhatolja ki, vajon a német csoport hajlandó lenne-e a Gratzcal szemben kialakított álláspontján változtatni. Graebe ez ügyben az ENNSZ illetékes politikusához, Ruthához irányította az elnököt.¹⁷⁰ A megegyezést végül Szüllő és Rutha hozta tető alá, úgyhogy a tárgyalásokon Gratz egyáltalán nem vett részt. A két cseh-szlovákiai politikus július 1-jén aláírt egy megállapodást, melyben kijelentették, hogy „A magyarországi német képviselet tisztázásáig a csoport képviselői az idei londoni Nemzetiségi Kongresszustól távol maradnak. A magyarországi németiség csoportját idén, ezen a kongresszuson senki sem fogja hivatalosan képviselni. A képviselet kérdését ősszel tisztázzák, amikor is a képviselők meghatározásánál a népiségi szemlélet lesz mértékadó.”¹⁷¹

Graebét mindenesetre még aznap magához kérte Patakyl.¹⁷² Megbeszélésükről nem maradt feljegyzés, de az államtitkár – már csak London miatt is – biztosan elfogadhatónak, ha nem is ideálisnak tartotta a kompromisszumot. Wilfan ezután már nyugodtan elküldhette a megállapodás

szövegét a berlini Adlon Hotelben megszállt Gratznak, akiről egyébként azt a hírt kapta, hogy megbetegedett, ezért nem utazik tovább a brit fővárosba.¹⁷³ Nem tudjuk, hogy Gratz valóban beteg volt-e, de tény, hogy a megállapodás után már nem volt értelme továbbutaznia, hiszen az ülések csak megfigyelőként vehetett volna részt, s ez számára mindenképpen presztízsvesztést jelentett volna.

A magyarországi németek képviselőjének kérdése körül kifejlődött vita természetesen nem maradt tisztán „német belügy”, de nem is korlátozódott csupán az ENNSZ és a miniszterelnökség közötti surlódásokra. A polémia szűkségszerűen belesodrótta vezető magyar kisebbségi politikusok is, egész pontosan a magyar csoport két meghatározó személyisége, Jakabffy és Szüllő.

Jakabffynak évek óta komoly fenntartásai voltak az utódállamok német kisebbségi pártjainak politikai irányvonalával szemben. Nehezen tudta elfogadni, hogy a romániai németek pártpolitikai stratégiájában a magyarokkal való együttműködés lehetősége gyakorlatilag elhanyagolható szerepet játszott. A Németország, sőt Románia által is támogatott Szatmár-vidéki regermanizációs törekvése okozta döbbenetét pedig egyszerűen képtelen volt feldolgozni.¹⁷⁴ Kritikus alapállását tovább erősítette a nemzetiszocializmus németországi hatalomra kerülése, valamint a német kisebbségek idősebb és a szerinte túlonúló öntudatosnak tartott, új eszméket valló fiatalabb generációja között kiobbant harc, melynek során a korábbi, polgári értékeket valló vezetők sorra kiszorultak az irányításból, vagy hozzáidomultak az új stratégiához.

Folyóiratában persze időről időre foglalkozott a magyarországi németek helyzetének kérdésével, s a Bleyer halála utáni időszakban többször is tudósított a kisebbség vezetésén belül dúló harcról.¹⁷⁵ Cikkeiben azonban sohasem tisztán a magyarországi helyzettel foglalkozott, azok inkább csak ürügyet szolgáltattak az utódállamok német politikai elitjének bírálatához.¹⁷⁶ Így a Magyar Szemlében és a Magyar Kisebbségben egyaránt 1937 áprilisában, tehát Gratz és Uexküll nevezetes februári bécsi megbeszélése után publikált esszéje is, amelyben ismételten összekapcsolta a két problémát. A cikk kiindulópontja az a kérdésfelvetés volt, hogy a magyar kisebbség vezetői miért nem vállalkoztak soha közvetítésre magyarországi illetékes helyeken a németek helyzetének javítása érdekében. Válaszul felsorolta a romániai magyarság impériumváltás óta elszenvedett sérelmeit, s a következő konklúzióra jutott: „Jól tudjuk, hogy Magyarországon is akadnak jelenségek, amelyek az egyetemes kisebbségi gondolat

szempontjából helytelenítendő, de ildomos volna-e részünkről, hogy ezek ellen a magunk figyelmeztető szavát felemeljük akkor, amikor helyzetünkben éppen a német kisebbség magatartása következtében az egyetemes kisebbségi gondolatnak sokkal súlyosabb sérelmeit észlelhetjük.”¹⁷⁷ Mindezek után nem meglepő, hogy az erdélyi politikus május 11-én megjelent Bécsben Uexkülnnél és Wilfannál, s a magyar csoport további szervezeti tagságának előfeltételeként a magyar és a német kisebbségek viszonyának általános rendezését követelte.¹⁷⁸

Elégedetlenségét lényegében három pontban foglalta össze. 1. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Kongresszus tevékenységében egyre inkább háttérbe szorultak azok a liberális és demokrata értékek, amelyek nevében a húszas évek közepén a kisebbségi mozgalom megszerveződött. 2. Tiltakozott a Gratz-ügy kezelése ellen. 3. Kifogásolta a jugoszláviai és romániai német pártok magyar kisebbségekkel szembeni viselkedését. Követelte, hogy halasszák el a következő konferenciát októberig, s addig tisztázzák a két csoport között kialakult feszültségeket. Uexküln biztos volt benne, hogy a magyar politikus nemcsak a saját nevében beszélt, s a látogatás mögött Patakyt sejtette. Az államtitkár minden bizonnyal tudott Jakabffy utazásáról, s az sem elképzelhetetlen, hogy az erdélyi politikus az ő instrukciójára ült fel a bécsi vonatra, az azonban bizonyos, hogy valóban mélyen átérezte azt, amit a németek fejére olvasott. A legjobb bizonyíték erre az, hogy már június 12-én bejelentette Wilfannak a szervezettel való mindenféle kapcsolat megszakítását, amikor pedig még a Gratz-ügyben messze nem született végső döntés.¹⁷⁹

A főtitkár gyorsan értesítette Szüllőt Jakabffy május 11-i látogatásáról, s biztosította arról, hogy a német csoport bármikor hajlandó az „esetleges feszültségek” tisztázására. A londoni konferencia öszre halasztását azonban az előkészületek előrehaladott volta miatt már lehetetlennek tartotta. Arra kérte, hogy a magyar csoport vezetőjeként tudassa vele véleményét, hogy a kérdést mielőbbi tisztázhassák.¹⁸⁰ A csehszlovákiai politikus néhány nap múlva felkereste az elnököt Bécsben, s közölte vele, hogy nem sikerült Jakabffyval személyesen beszélni, de biztosította arról, hogy mindent elkövet azért, hogy a magyarországi németek képviselőinek problémája megnyugtatóan rendeződjék.¹⁸¹

Ebből a megjegyzésből is látszik, hogy a két magyar politikus hozzáállása nem volt azonos. Ennek oka semmi esetre sem abban keresendő, hogy a Jakabffy által felpanaszolt három témakör bármelyikében is eltérő véleményen lettek volna. Szüllő kompromisszumra hajló hozzáállása

sokkal inkább abban gyökerezett, hogy Csehszlovákiában a német–magyar együttműködés kialakítása egyáltalán nem tűnt olyan reménytelennek, mint korábban, és mint amilyen kilátástalan az a két másik utódállamban volt. 1937-re ugyanis Csehszlovákia bel- és külpolitikai helyzete meglehetősen ingataggyá vált. A Szudétanémet Párt hihetetlenül megerősödött, s a mögötte álló nemzetiszocialista Németország külpolitikai ambíciói is többé-kevésbé egy irányba mutattak. Ez a helyzet pedig Szüillőt (és a magyar külügyminisztériumot is) értelemszerűen bizakodással töltötte el, hiszen mindennél fontosabbnak tartotta, hogy Csehszlovákia helyzete olyan instabillá váljék, amennyire csak lehet.¹⁸² 1937. május 11-én Esterházy és Jaross társaságában meg is állapodott Henleinnel, hogy a jövőben igyekeznek kapcsolataikat elmélyíteni, s a parlamentben együttműködnek az „opponálásban”. Ugyanakkor felhívta a német pártvezető figyelmét arra, hogy a pozsonyi, szepességi és turóci németeket elhibázott politika lenne leválasztani a magyarokról. Úgy tűnt neki, hogy Henlein megértette a kérés lényegét.¹⁸³

Szüillő az általa ekkor már hitlerista intézménynek tekintett Kongresszust, s ezen belül a magyarországi németek képviselőjének kérdését is a csehszlovákiai helyzet összefüggéseiben értelmezte. Bár ő is aggasztónak tartotta, hogy a „magyar nemzeti alapon szervezett, és a magyar állam által is támogatott” MNNE-t, jobban mondván a Gratz-féle irányzatot a Kongresszuson aktív német képviselők kerek perec elutasították, a Csehszlovákia további gyengítéséhez esetleg hozzájáruló londoni konferencia miatt mégis elfogadhatónak tartott egy olyan kompromisszumot, amelynek értelmében egyetlen magyarországi német sem jelenhetett meg hivatalosan az üléseken.¹⁸⁴ Érvei végül meghallgatásra találtak, s Budapest is beleegyezett az „ideiglenes fegyverszünetbe”.

A Szüillő–Rutha-megállapodás azonban csak a londoni konferencia idejére szólt, s nem rendezte végérvényesen a képviselő kérdését. Bár nincs nyoma annak, hogy az ismételt egyeztetés érdekében az év vége előtt bármilyen hivatalos lépés is történt volna, Wilfan szeptemberben mégis szóba hozta a kérdést, igaz, csak érintőlegesen. Azt javasolta ugyanis Graebének, hogy a német csoport hozzon létre a Kongresszuson belül egy többé-kevésbé laza közösséget, melyen minden politikai irányzat képviselhető magát, és amely szabadabban tárgyalhatná meg a Gratz-ügyhöz hasonló kényes kérdéseket, mint az ENNSZ.¹⁸⁵ A magyarországi németek képviselőjének felemlégetése azonban ebben az esetben csak ürügy volt. Az elnököt ugyanis valójában a németországi események és a német kisebbségek radi-

kalizálódása zavarta, valamint az a lehetőség, hogy ez a tény a szervezetet teljesen és végérvényesen ellehetetleníti.¹⁸⁶

November végén aztán Graebe személyesen is tárgyalt Patakyval, aki a Darányit és Kányát kísérő delegáció tagjaként november 21–24-e között Berlinben tartózkodott.¹⁸⁷ Pataky azt közölte a német kisebbségi politikussal, mindent elkövet annak érdekében, hogy a magyarországi németek két irányzata közt dúló harc megszűnjék. Az államtitkár azt is kijelentette, hogy a magyar nemzetpolitika reformok előtt áll – ezt azonban Graebe erős szkepszissel fogadta.¹⁸⁸ A képviselőlet kérdésében végül egészen az utolsó pillanatig nem történt egyeztetés a német csoport illetékesei és az MNNE vezetősége (pontosabban a miniszterelnökség) között. Az ENNSZ és annak orgánuma, a *Nation und Staat* azonban folyamatosan, és kíméletlenül támadta Gratzot.¹⁸⁹ Várható volt tehát, hogy a kérdés előbb-utóbb ismét terítékre kerül. Az ellentét végül augusztus elején, bő két héttel a konferencia kezdete előtt pattant ki, amikor Pintér László, az MNNE igazgatója a Kongresszus főtitkárához fordult, bejelentve részvételi szándékát s kérve a szükséges információkat (hely, időpont).¹⁹⁰ Igaz ugyan, hogy ezzel Gratz kivonult a frontvonalból, a helyette csatasorba állított Pintér azonban semmivel sem volt elfogadhatóbb személyiség az ENNSZ számára, mint az Egyesület elnöke. Ennek tudható be a főtitkár vele szemben választott taktikája is. Uexküll ugyanis felhívta figyelmét arra, hogy az új jelentkezők elbírálása a Választmány feladata, azt viszont a stockholmi kongresszus előtt már nem lehet összehívni. Ennélfogva azt tanácsolta neki, hogy forduljon személyesen Ernst Kundthoz, aki a német csoport részéről illetékes a kérdésben.¹⁹¹

Az alaphelyzet tehát egy év elteltével sem változott. De ez nemcsak Hasselblatték álláspontjára volt igaz, hanem az Egyesületére is. Míg a főtitkár az ENNSZ illetékességét hangsúlyozta, addig az Egyesület vezetősége továbbra is a jogfolytonosságra helyezte a hangsúlyt.¹⁹² Uexküll ezúttal is felhozta a jugoszláviai magyarok példáját, amikor is a magyar csoport nem járult hozzá Szántó hivatalos küldöttként való elismeréséhez. Ez az érvelés már az 1937-es vita idején napirendre került, de akkor még elsősorban Szüllőt és Jakabffyit igyekeztek vele jobb belátásra bírni. Pintér válasza erre lényegében ugyanaz volt, mint annak idején Szüllőé: ő sem fogadta el, hogy a két eset között bármiféle párhuzamot vonhatnának. Szerinte ugyanis 1931-ben egy, a kezdetektől fogva tagsággal rendelkező szervezet azért nem tudott időben megjelenni, mert a hatóság ezt

az útlevelekiadás megnehezítésével lehetetlenné tette.¹⁹³ A Szántó-ügy két-féle értelmezésében tehát lényegében az eredeti érvek köszöntek vissza.

A német csoport, illetve a szervezetben hivatalosan is fontos szerepet játszó – elvileg független – exponense, Uexküll semmit sem bízott a véletlenre. Miközben ugyanis Pintért igyekezett az ENNSZ illetékeséhez irányítani, s ezáltal lehetetlenné tenni annak megjelenését a konferencián, Husst, illetve a Kameradschaft által kijelölendő politikusokat meghívta Stockholmba. Huss nem tudta megígérni részvételét, mert – mint írta – kiutazása teljes mértékben Budapesttől függött.¹⁹⁴ Basch ezzel szemben jelezte, hogy elutazik Stockholmba, annál is inkább, mivel a miniszterelnökség semmiféle akadályt sem gördített utazása elé. Pataky ugyan közölte vele, hogy nem ismeri el a magyarországi németek képviselőjének, ez azonban a magyarországi német politikust nem igazán zavarta. Megígérte az államtitkárnak, hogy lojálisan fog viselkedni a svéd fővárosban, de magatartását végső soron Pintértől és a magyar kisebbségi vezetőktől tette függővé.¹⁹⁵

A konferenciára tehát mind Pintér, mind Basch elutazott. A kibővített Választmány még a hivatalos megnyitó előtt megvitatta a magyarországi németek képviselőtének kérdését, de a magyar és a német álláspont még ekkor sem közeledett egymáshoz. Szüllő és Jósika amellet kardoskodott, hogy a két német küldött feltétlenül egyforma státusban jelenhet csak meg az üléseken, míg Hasselblatt ragaszkodott ahhoz, hogy Pintért csupán vendégként ismerjék el. Wilfan belefáradva a terméketlen vitába beresztette az ülést, és felszólította a feleket, hogy egymás között rendezzék el a kérdést.¹⁹⁶ Mivel a magyarok megfenyegették Hasselblattot, amennyiben akarataik ellenére való döntés születik, akkor a nyílt ülésen jelentik be kilépésüket, az ENNSZ berlini irodájának vezetője kénytelen-kelletlen engedett, s így mindkét német politikus csak megfigyelő státust kapott.

„– Pintér arca gyönyörű, s magatartása is – mondotta Hasselblatt.

– Na tudja, a náciak Bildergalériájában ő bátran helyet foglalhat – feleltem én.

– Pintér úgy táncol, ahogy maga fütyül – mondotta Hasselblatt.

– A totalitás és a Führer szisztéma hirdetője ez ellen nem tehet kifogást – feleltem én.

– Ha Patakyék álláspontja győz – mondotta továbbá Hasselblatt –, és a kormány kiküldöttei a jövő évi értekezleten, mint műnemzetiségek vesznek részt, akkor maga (mármost én) nem lesz itt.

– Maga sem – feleltem –, mert akkor nem járulok hozzá ennek a kongressusnak a megtartásához.”¹⁹⁷

Ez a párbeszéd állítólag a konferencia ideje alatt hangzott el, s jól mutatja, hogy ekkorra Szüllő és Hasselblatt amúgy sem túlságosan harmonikus kapcsolata mennyire megromlott. A csehszlovákiai magyar politikus ezek után azt javasolta a magyarországi illetékeseknek, hogy a magyar csoportot azonnal léptessék ki a Kongresszusból, s ezáltal „likvidálják” az immár teljesen haszontalan szervezetet. Bármennyire is felbosszantotta azonban Szüllőt Hasselblatt túlságosan is öntudatos, kioktató fellépése, kizárt dolog, hogy a pillanatnyi benyomások hatására döntött volna így, hiszen a szervezetet évek óta nem tartotta sokra, a német vezetőket pedig eddig sem becsülte túlságosan. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a nagypolitikai események érlelték meg benne ezt az álláspontot. Az Anschluss után ugyanis Csehszlovákia körül is egyre jobban szorult a hurok, s várható volt, hogy a területi revízió ideje rövid időn belül elérkezik. Ilyen körülmények között pedig egy amúgy is leszálló ágban lévő Kongresszus már nem sok hasznot hajthatott...

JEGYZETEK

¹ A kilépés és a bennmaradás szükségessége mellett felhozott érvek három dokumentumból rekonstruálhatók. Az első 1933-ban, a második 1934-ben, a harmadik 1935-ben született. Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933); Kristóffy Masirevichnek, Berlinbe. Budapest, 1934. március 27. MOL, K 64. 1934-41-115; Feljegyzés cím és dátum nélkül. (Feltehetően Kristóffy, biztosan 1935-ben.) MOL, K 64. 1935-47. számozatlan.

² Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

³ Ammende komolyan tervezte a Helyzetjelentések angol nyelvű kiadását. Megegyezett egy londoni kiadóval is, és a német külügyminisztériumtól előleg is felvett a munkára. A kötet azonban soha nem jelent meg. Bamberger-Stemann: i. m. 222–223.

⁴ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 44.

⁶ Az április 1-jei bécsi választmányi ülés jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1114.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Ammende levele Khuennak. Bécs, 1933. április 8. MOL, K 64. 1933-41-204.

¹⁰ Ammende biztosan eltöltött pár napot Budapesten június 20-a körül, s találkozott Jakabffyval. Ammende levele Kristóffynak. Bécs, 1933. június 22. MOL,

K 64. 1933-41-292. Az is bizonyos, hogy augusztus 9-én ismét megfordult a fővárosban. Ezúttal is Jakabffyval találkozott, de megjelent a külügyminisztériumban is, ahol csak Ballával sikerült beszélnie. Jakabffy: Adatok... i. m. 44; Ammende levele Kristóffyknak. Bécs, 1933. augusztus 17. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933).

¹¹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. április 7. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹² Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292.

¹³ Uo; Ammende levele Jakabffynak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292; Ammende levele Kristóffyknak. Bécs, 1933. június 22. MOL, K 64. 1933-41-292.

¹⁴ Összefoglaló a Választmány és a Tanács 1933. július 2–3-i bécsi tárgyalásairól és határozatairól. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1141.

¹⁵ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1181.

¹⁶ Deákék kiutazása miatt valóban aggódtak a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumban. Ezt bizonyítja, hogy Pataky a miniszterelnökség rendkívüli támogatásának felét visszatartotta arra az esetre, ha jugoszláviai magyarok nem jelenének meg időben a kongresszuson. Balla. Pro domo. Budapest, 1933. szeptember 11. MOL, K 64. 1935-47 (412/1933).

¹⁷ Ammende ugyanis augusztus eleji budapesti tartózkodása alkalmával a külügyminisztériumban azt az információt kapta Ballától, hogy a magyar hozzájárulás utolsó negyedét csak egy Patakyval tartott konzultáció után utaltathatja ki számára. Ammende levele Kristóffyknak. Bécs, 1933. augusztus 17. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933). A hónap közepén pedig Pataky arról értesítette Ballát, hogy mivel még egy darabig támogatják a Kongresszust, a külügyminisztérium átutalhatja az Ammendének járó összeget. Balla. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47 (376/1933).

¹⁸ Szűllő jelentése az 1933-as kongresszusról. Címzett és dátum nélkül. OSZK, Kézirattár. Fond X, X/28. 3. Dok.

¹⁹ Feljegyzés cím és dátum nélkül. (Feltehetően Kristóffy, biztosan 1935-ben.) MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.

²⁰ Február 20-án például Pataky Ammendének járó összeg kifizetését kérő intervenciójára azt közölte Kristóffyval, hogy a főtítkárral való együttműködés minél előbb beszüntetendő. Kristóffy február 20-i lapalji jegyzete a miniszter számára készített titkos feljegyzésén. Budapest, 1934. február 19. MOL, K 64. 1935-47 (70/1934).

²¹ Kristóffy Masirevichnek, Berlinbe. Budapest, 1934. március 27. MOL, K 64. 1934-41-115.

²² Stieve feljegyzése a magyar követ látogatásáról. Berlin, 1934. április 17. PAAA, R 60531, L 497745.

²³ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1934. november 10. MOL, K 64. 1935-47 (615/1934).

- ²⁴ A kérdésről részletesen lásd lentebb.
- ²⁵ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1181.
- ²⁶ A kérdésről bővebben lásd lentebb.
- ²⁷ Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1934. március 30. BA, N 1.250, Fasz. 6. 9.
- ²⁸ Szüllő jelentése az 1933-as kongresszusról. Címzett és dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.
- ²⁹ Kristóffy feljegyzése a miniszter számára. Budapest, 1934. február 19. MOL, K 64. 1935-47 (70/1934).
- ³⁰ Ammende levele Wilfannak. Budapest, 1934. június 8. BA, N 1.250, Fasz. 8. 852.
- ³¹ A követelés mögött megbúvó aggodalom természetesen a német állammal kötéendő esetleges szerződésekre, illetve azok lehetséges következményeire is irányult.
- ³² Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. július 17. BA, N 1.250, Fasz. 8. 859.
- ³³ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.
- ³⁴ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. június 23. BA, N 1.250, Fasz. 8. 856; Az Európai Nemzetiségi Kongresszus választmányi ülésének jegyzőkönyve. Bécs, 1934. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 30. 7.
- ³⁵ Szüllő jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.
- ³⁶ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. június 23. BA, N 1.250, Fasz. 8. 855-856.
- ³⁷ A választmányi ülésen történekről lásd Az Európai Nemzetiségi Kongresszus választmányi ülésének jegyzőkönyve. Bécs, 1934. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 30. 3-9.
- ³⁸ „Dr. Wilfan arra kéri Szüllő urat, hogy ne foglaljon ennyire apodiktikusan állást. Az elmúlt 10 évnyi közös munka során oly sok kölcsönös bizalom halmozódott fel, hogy ez még Szüllő úr nézőpontját tekintve sem szükséges.” Uo. 5.
- ³⁹ Uo. 4.
- ⁴⁰ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1934. július 17. BA, N 1.250, Fasz. 8. 859.
- ⁴¹ Még a konferencia előtt egyeztetett Ammendével és Wilfannal Bécsben, augusztus 21-én. Az utolsó napirendi pont keretében előterjesztett javaslatának végleges változatáról biztosan ekkor egyezett meg az elnökkel és a főtítkárral. Jakabffy: Adatok... i. m. 54-55.
- ⁴² Sitzungsbericht... 1934. 91.
- ⁴³ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.
- ⁴⁴ Jakabffy: Adatok... i. m. 57.
- ⁴⁵ Az elfogadott határozat szövegét lásd Sachgremium für Angelegenheiten der Volksgruppen. (A népcsoportok ügyeivel foglalkozó szakbizottság.) Nation und Staat. 1935. március. 410-412.

⁴⁶ Jakabffy: Adatok... i. m. 57.

⁴⁷ A németeket Hasselblatt és Uexküll, a jugoszlávokat Wilfan és Besednjak, a magyarokat Prokopy, az ukránokat Witoszynskij, a csehszlovákokat pedig Strnad képviselte. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 134.

⁴⁸ Jakabffy: Adatok... i. m. 56.

⁴⁹ Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 135.

⁵⁰ Die Verdrängung muttersprachlicher Ortsnamen im Osten Mitteleuropas. (A helységnevek anyanyelvi használatának akadályozása Közép-Európa keleti részén.) Nation und Staat, 1935. szeptember. 734–747.

⁵¹ Sitzungsbericht... 1935. 57–64.

⁵² Jakabffy: Adatok... i. m. 62.

⁵³ Unokatestvére egy liverpooli gumigyár igazgatója volt. Ammende levele Loesch-nek. 1930. április 17. PAAA, R 60528, Számozatlan.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1930. június 20. MOL, K 64. 1930-47-393.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ A brit külpolitika német lépésekre adott reakcióiról, s a megbékítési politika mozgatorugóiról szélesebb összefüggésbe ágyazva lásd Ormos Mária: A Rajna-vidék német megszállásának közép-európai hatása, Századok, 1969. 4. sz. 664–688.

⁵⁸ Stein, követségi tanácsos politikai beszámolója a külügyi hivatalnak Henlein londoni látogatásáról. Prága, 1936. július 21. ADAP, Serie C, Band V. 740–742.

⁵⁹ Uo. A Szudétanémet Párt felemelkedéséről, megerősödéséről és a Harmadik Birodalommal egyre jobban elmélyülő kapcsolatáról lásd Volker Zimmermann: Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945. Klartext Verlag, Essen, 1999. 42–70.

⁶⁰ Magyarországnak a brit külpolitikában elfoglalt helyéről lásd Romsics: Helyünk... i. m. 34–131; Bán D. András: Illúziók és csalódások. Nagy Britannia és Magyarország 1938–1941. Osiris, Budapest, 1998.

⁶¹ A társadalmi szervezetek által kifejtett nemzetközi propagandáról lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 88–124.

⁶² Popoff jelentése az 1936-os genfi kongresszusról. Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497837.

⁶³ Az államtitkár-helyettes és Hasselblatt közti beszélgetést (csakúgy, mint a „londoni akció” német vonatkozásait) brit külügyminisztérium dokumentumokra támaszkodva ismerteti Bamberger-Stemann: i. m. 357–358.

⁶⁴ Ammende levele Hasselblattnak. Bombay, 1936. február 21. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan. Wilfannak írott levelében azzal indokolta az angliai fellépés szükségességét, hogy ezzel lehetőség nyílna az eddigi kongresszusi elvek szellemében gyakorlati lépéseket is tenni. Felhívta az elnök figyelmét arra a tényre, hogy a londoni utazáshoz lényegében már évek óta elő van készítve a talaj.

Anélkül, hogy a részletekbe belement volna, Londont az „egyik legfontosabb aktív poszttnak” nevezte. Ammende levele Wilfannak. Bombay, 1936. március 1. BA, N 1.250, Fasz. 6. 233–234.

⁶⁵ Jakabffy: Adatok... i. m. 63.

⁶⁶ Az esszé szövege magyarul is megjelent a Magyar Kisebbségben. Jakabffy Elemér: A Népszövetségnek – kényelmetlen. Magyar Kisebbség, 1936. június 16. 303–307.

⁶⁷ Bamberger-Stemmann: i. m. 360.

⁶⁸ Ammende levele Stievenek, a német külügyminisztériumba. 1936. június 20. PAAA, R 60532, L 497813.

⁶⁹ Uo. L 497813

⁷⁰ Az ukránok felajánlották Hasselblattnak saját irodájuk használatát, ő azonban azt nem fogadta el, mert attól tartott, hogy ez kellemetlenségeket okozhatna Németország és Lengyelország viszonyában. A Nemzetiségi Kongresszus jövőjéhez. Feljegyzés szerző és dátum nélkül. (Biztosan Hasselblatt és 1936 augusztusa.) PAAA, R 60496, K 262350.

⁷¹ Uo. K 262351.

⁷² Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁷³ Hasselblatt levele Twardowskinak. Berlin, 1937. április 19. PAAA, R 60497, K 262450.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. Dátum nélkül. (Feltehetően 1937 augusztusa.) MOL, K 64. 1937-47-372.

⁷⁶ Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. Dok.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ „A legtöbb nagy nemzetközi mozgalomnak vannak hasonló irodái Londonban. Biztosra vehetjük, hogy az iroda vezetését magunknak tudjuk biztosítani, ami által a német népcsoportok eddig privát londoni képviselője lehetőséget kapna arra, hogy hivatalos, és valamivel szélesebb felhatalmazással operáljon.” A Nemzetiségi Kongresszus jövőjéhez. Feljegyzés szerző és dátum nélkül. (Biztosan Hasselblatt és 1936 augusztusa.) PAAA, R 60496, K 262350.

⁷⁹ Popoff beszámolója az 1936-os kongresszusról. Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497838. A Popoffal megkötött megállapodás szerint a Nemzetiségi Kongresszus ügyeinek intézése mellett annak jogában állt privát személyként az egyes kisebbségek megkeresésére azok ügyeiben is eljárni. Uo.

⁸⁰ „Én a helyzetet mérlegelve az idén és a jövő esztendőre a konferenciának a fennmaradását még szükségesnek látom. Szükséges ez éppen az Angolországban való szereplés lehetősége miatt, mert egészen más lehetősége van egy nemzetiségi agitátornak, ha ő személyesen tesz valamit, vagy pedig, ha egy jogi személy által fedezve, annak nevében dolgozhatik.” Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia előkészítéséről Bakach-Besseney György, követségi tanácsosnak. Pozsony, 1936. augusztus 13. MOL, K 64. 1936-7-559.

⁸¹ „A kisebbségi konferencia ... Londonban, ha meglesz, csak arra lesz jó, hogy ennek ürügye alatt lehet beszélni a tényezőkkel.” Szüllő levele Pataky Tibornak. Budapest, 1937. február 3. OSZKK, Fond X, X/8.

⁸² Szüllő jelentése londoni útjáról. Dátum nélkül. (Biztosan július 22. után.) OSZKK, Fond X, X/26. 1. Dok.

⁸³ Szüllő jelentése londoni útjáról. Dátum nélkül. (Valamikor 1933-ban) OSZKK, Fond X, X/8.

⁸⁴ Hasselblatt beszámolója a Népszövetség Közgyűlése alatt folytatott beszélgetéseiről. PAAA, R 60533, L 497860-L 497861.

⁸⁵ Eden kijelentésének Kánya nem tulajdonított túl nagy jelentőséget, de mindenképpen pozitívnak tartotta, hogy a mondat egyáltalán elhangzott. Uo. L 497859-L 497860.

⁸⁶ Wilfan levele Szüllőnek. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 10. 603. A magyarországi németek ügyét és ennek összefüggésében Jakabffy állásfoglalását részletesen lásd lentebb.

⁸⁷ A megállapodás szövegét, melynek eredményeként sem Gratz, sem Huss nem utazott el Londonba, július 1-jén írták alá Pozsonyban. Szüllő és Rutha megállapodása. Pozsony, 1937. július 1. OSZKK, Fond X, X/40. 5. Dok.

⁸⁸ Jakabffy levele Wilfannak. Lugos, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

⁸⁹ Popoff levele Wilfannak. London, 1937. május 31. BA, N 1.250, Fasz. 9. 1041–1044. A plenáris ülések számára a westminsteri Central Hallt vették bérbé, melyben a konzervatív párt is rendszeresen tartotta üléseit. A bizottságokat a New Commonwealth Intézetnek helyet adó Thorney Housban helyezték el. Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

⁹⁰ Popoff levele Szüllőnek. London, 1936. december 1. OSZKK, Fond X, X/120.

⁹¹ Bamberger Stemmann: i. m. 365.

⁹² Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Bamberger-Stemmann: i. m. 364.

⁹⁵ Szüllő a külügyminisztériumnak. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

⁹⁶ Kánya 5479. sz. számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. július 8. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London. Az 50 font nagyjából 900 pengőnek felelt meg.

⁹⁷ Nem tudjuk, hogy Balogh miért nem vett részt a londoni konferencián.

⁹⁸ Kánya 5490. sz. számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. július 12. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London.

⁹⁹ Jósika, illetve Balogh előadásának összefoglalását lásd: A szervezett nemzetkisebbségek kongresszusa Londonban. Jósika János báró előadása az Országos Magyar Párt kisebbségi szakosztályának 1937. szeptember 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott ülésén, Magyar Kisebbség, 1937. október 1. 502–506. A kongresszus határozatait lásd Függelék IV/13.

¹⁰⁰ 28 küldött jelent meg Londonban. Közülük 16 volt német, a 16 személyből pedig 6 érkezett Csehszlovákiából.

¹⁰¹ A szervezett nemzetkisebbségek kongresszusa Londonban. Jósika János báró előadása. i. m.

¹⁰² A Kongresszus zárt ülésének jegyzőkönyve. London, Thorney House, 1937. július 16. BA, N 1.250, Fasz. 10. 541–542.

¹⁰³ Popoff jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. London, 1937. július 21. PAAA, R 60533, Számozatlan.

¹⁰⁴ Hasselblatt levele Twardowskinak. London, 1937. július 17. PAAA, R 60533, L 497889.

¹⁰⁵ Szülő jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.

¹⁰⁶ Ruthát és Hasselblattet a későbbiek során külön-külön fogadták, de Ruthát csak a Csehszlovákiai Német Népszövetségi Liga elnöki minőségében. A brit külügyminisztériumban a szervezet megítélése 1936 óta nem változott meg előnyére. Bamberger-Stemann: i. m. 370–371.

¹⁰⁷ Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. London, 1937. október 29. MOL, K 63. 1937-2/40-3474.

¹⁰⁸ Kánya 5882. számú számjeltávirata a londoni követségnek. Budapest, 1937. december 23. MOL, K 74. 19. cs. 1937-London. Popoff személyesen tájékoztatta Wilfant angliai tartózkodásának beszüntetéséről. Együttal közölte vele, hogy a kisebbségi mozgalomban végzett eddigi tevékenységét beszünteti, és a jövőben csupán újságíróként működik majd. Zürich, 1938. február 9. BA, N 1.250, Fasz. 9. 1064–1065.

¹⁰⁹ A Kongresszus előzményeiről és lefolyásáról lásd a 3.2 alfejezetet.

¹¹⁰ Jakabffy: Adatok... i. m. 49.

¹¹¹ Sitzungsbericht... 1933. 70.

¹¹² Jakabffy: Adatok... i. m. 51.

¹¹³ Sitzungsbericht... 1933. 70.

¹¹⁴ Uo. 71. A németek kivonulása és a szünet elrendelése nem szerepel a Sitzungsberichtben, Jakabffy azonban beszámol róla. Jakabffy: Adatok... i. m. 52.

¹¹⁵ Junghann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497705.

¹¹⁶ Sitzungsbericht... 1933. 79.

¹¹⁷ Junghann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497705.

¹¹⁸ Jakabffy: Adatok... i. m. 52.

¹¹⁹ Uo. 53.

¹²⁰ Szülő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²¹ Uo; Jakabffy: Adatok... i. m. 45.

¹²² Uo. 44.

¹²³ Szülő jelentésében a dilemmát kendőzetlenül foglalta össze. „A dilemma ekkor ránk, magyarokra nézve a következő volt: vagy elfogadjuk a zsidók kisebb-

ségi szempontból teljesen érthető és teljesen logikus álláspontját, ami által ártunk a velünk egy követ fújó németeknek, vagy elfogadjuk a németeknek a disszimilációról szóló tézisést, ami által pedig felháborítjuk azokat a zsidókat, akik a mi kisebbségeink közepette utólagosan a magyarok felé orientálódnak.” Szüillő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²⁴ „Vajon mi, a három utódállam magyar kisebbségeinek képviselői elfogadhattuk-e ezt a jogmegállapítást? Azt hiszem, egész közvéleményünk egyetért velünk abban, hogy mi erre tagadó választ adtunk. Hiszen tizennégy év óta folyik velünk szemben egy ilyen disszimilálás, amelyet azonban nem mi, hanem kormányaink végeznek, amidőn tudniillik magukat magyaroknak érző és valló zsidó vallású gyermekeket a magyar iskoláktól eltiltják, hogy így a magyar zsidóságot nemzetünk testéből kivágják.” Jakabffy Elemér: Német–zsidó ellentétek és a magyar kisebbség állásfoglalása a IX. Nemzetiségi Kongresszuson. Keleti Újság, 1933. szeptember 26. 3.

¹²⁵ Szüillő beszámolója a Nemzetiségi Kongresszus 1933-as berni üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok.

¹²⁶ „Mint demokratikusan gondolkozó embereknek, semmi kifogásunk nem lehet Szüillő döntése ellen, azonban ez a készség Szüillő, illetve a magyar keresztényszocialisták, tehát a legnagyobb antiszemitaik részéről határozottan meglep. Azonban ez érthető. Szüillő úr nem akarja elveszíteni zsidó választóit, és meg akarja őket tartani pártja részére... Reméljük, hogy a szlovenszói és ruszinszói zsidók legközelebbi gyűlésén a legerélyesebben visszautasítják ennek a volt cs. és kir. kamarásnak hős lépését, és irányt szabnak a szlovenszói zsidóságnak.” Dr. Szüillő úr mint a zsidók védelmezője. Szerző nélkül. (fordítás) Ceské Slovo, 1933. október 4. OSZKK, Fond X, X/28. 3. Dok. Függelék.

¹²⁷ Jakabffy Elemér: A zsidókérdés és a kisebbségek. Brassói Lapok, 1933. szeptember 28. 1.

¹²⁸ Ligeti Ernő: Gikszter a kisebbségi kongresszuson. Brassói Lapok, 1933. szeptember 25. 1.

¹²⁹ Kurt Graebe a szervezőbizottság elnöke is egyértelmű német sikerként könyvelte el a szervezet az évi ülését, mivel Németország és a nemzetiszocializmus ellen tervezett támadások nem vezettek eredményre. S bár a zsidó csoport távolmaradt a plenáris ülésektől, a szervezetből hivatalosan nem lépett ki. Kurt Graebe: Der Nationalitätenkongress und die Judenfrage. (A Nemzetiségi Kongresszus és a zsidókérdés.) Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497695. A megfigyelőként jelenlévő Jungmann szerint pedig „a német delegáció a nehéz helyzet ellenére a kongresszust győztesként hagyta el.” Jungmann beszámolója a IX. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60530, L 497702.

¹³⁰ A magyar álláspontot kitűnően foglalja össze Gömbös 1934. február 14-én Hitlernek írt levele. In: Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 67–70.

¹³¹ Bár soha nem küldték el, Hitler Gömbös levelére készült, 1934. márciusi választervezete is jellemzően ezt a taktikát követte. In: Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 73–75.

¹³² 1928-ban a magyarországi németek részéről senki sem utazott el a konferenciára. *Sitzungsbericht...* 1928. 5.

¹³³ Bleyer erősen lobbizott a németországi társadalmi szervezeteknél, kormányoknál, hogy azok valamilyen módon gyakoroljanak nyomást a magyar államra, sőt a szomszéd államok német kisebbségi vezetőit is megkérte, hogy a sajtó útján emeljék fel szavukat Magyarország nemzetiségpolitikája ellen. Lásd Tilkovszky: *A weimari Németország... i. m.; Németország és... i. m.; Törekvések... i. m.; A magyarországi német mozgalom válságának kibontakozása 1930–1932*. In: *Somogy Megyei Levéltári Évkönyv*, Kaposvár, 1979. 403–445.

¹³⁴ Az esetről beszámol Jakabffy is önéletrajzában. Jakabffy: *Adatok... i. m.* 33. Bleyer később tájékoztatta a budapesti követet a történekről. Schoen német külügyminisztériumnak küldött jelentését ismerteti Tilkovszky Loránt: *Die Entfaltung der Krise der deutschen Bewegung in Ungarn (1930–1932)*. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 26. 1980. 120–121.

¹³⁵ Bleyer egyszer – közelebről meg nem határozott időpontban – saját budapesti lakásán is megbeszélést folytatott Gündisch társaságában Jakabffyval, azt kérve tőle, hogy a magyar nemzetiségi politika hibáival szemben foglaljon nyilvánosan állást, esetleg a Magyar Szemlében. Jakabffy ezt a szatmári kérdésben elfoglalt német álláspontra hivatkozva visszautasította. Jakabffy Elemér naplójeljegyzései cím nélkül. TLA, KV. K 3066/2005. Függelék. 143.

¹³⁶ Bleyer levele Gratznak. Budapest, 1930. október 3. Történettudományi Intézet, Gratz-hagyaték, U.D.V, X. 5. Gratz Gusztáv iratai.

¹³⁷ Nem tudjuk, hogy Pataky és Gratz mit szólt a Bleyer által összeállított anyaghoz.

¹³⁸ Ammende: *Die Nationalitäten...* i. m. 332–338.

¹³⁹ Tilkovszky: *Die Entfaltung der Krise...* i. m. 122–123.

¹⁴⁰ Ammende feljegyzését a külügyminisztériumba Jungerth küldte el. A főtítkár ugyanezt a dokumentumot saját bevallása szerint Bethlenhez is eljuttatta. Ewald Ammende: *Zur Frage der deutsch-ungarischen Beziehungen*. (A német–magyar kapcsolatok kérdéséhez.) Dátum nélkül. Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1928. március 9. Melléklet. MOL, K 64. 1928-47-203.

¹⁴¹ Ewald Ammende: *Die gegenwärtige Situation in den einzelnen Staaten des Südostens*. (Az egyes délkelet-európai államok jelenlegi helyzetéről.) Dátum nélkül. (Biztosan 1930 szeptembere és 1931. augusztus közepe között.) PAAA, R 60528, Számozatlan.

¹⁴² A Bleyer–Gündisch-vitáról, valamint az Európai Német Népcsoportok Szövetségének közbelépéséről lásd Tilkovszky: *Die Entfaltung der Krise...* i. m. 146–161.

¹⁴³ Ammende levele Therdengének. Bécs, 1932. január 22. PAAA, R 60529, L 497617.

¹⁴⁴ Kapcsolatuk olyannyira nem javult, hogy az Egyesület IX. Közgyűlése előtt, 1932. augusztus 20-án sérelmeiket ismételtlen egymás fejére olvasták. Az Ungarlaendischer Deutscher Volksbildungsverein IX. közgyűlése a budai vigadóban. Jegyzőkönyv. MOL, K 28. 208. II.-1934-C 8623. Max Hildebert Boehm

visszaemlékezéseiben a két embert egymástól alapvetően különböző típusként írta le. Az egymás közötti ellentétben ez is szerepet játszhatott. Bleyer szerinte nagydarab, méltóságot sugárzó, humorérzékkel nem túlságosan megáldott ember volt, aki nem tűrte el, hogy az ellenőrzése alá került ügyekbe belebeszéljenek. Gündisch ezzel szemben alacsony, villogó szemű, kitűnő humorú ember volt, akitől nem állt távol a politikai cinizmus sem. Valójában Bleyer látens konkurensének számított. Max Hildebert Boehm: *Um das gefährdete Deutschtum. Erlebnisse und Begegnungen in der Volkstumsbewegung von M. Hildebert Boehm.* Kézirat. BA, N 1.077, (Nachlaß Boehm), 245–247.

¹⁴⁵ A magyarországi németek vezetéséért folytatott harcról lásd a következő, egymástól nézőpontjukban meglehetősen különböző feldolgozásokat: Tilkovszky Loránt: *Teufelkreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989; Béla Bellér: *Vom Volksbildungsverein zum Volksbund. Geschichte der Deutschen in Ungarn 1933–1938.* Suevia Pannonica, Speyer, 2000; Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁴⁶ Jakabffy: *Adatok...* i. m. 56.

¹⁴⁷ Török Árpád felszólalását az államok feletti népközösség kérdéséhez lásd *Sitzungsbericht...* 1935. 77–79.

¹⁴⁸ XI. Nationalitátenkongress. Pester Lloyd, 1935. szeptember 5. 4–5; Kisebbségi szemle (Rovat). Külügyi Szemle, 1935. október. 410–411.

¹⁴⁹ A magyar nemzetet rágalmazta Genfben a „kisebbségi” Török Árpád. *Soproni Hírlap*, 1935. szeptember 4. 3.

¹⁵⁰ A Köhler-ügyről és az ENNSZ kapcsolatos vonatkozásairól lásd Tilkovszky: *Teufelkreis...* i. m. 136–144.

¹⁵¹ „Ammende dr. arról biztosított, hogy német részről nem fognak feltételeket szabni a pénz hovafordítása tekintetében, de azért természetesen súlyt fognak fektetni arra, hogy a pénz a németiség kulturális és esetleg gazdasági megerősítésére fordítassék. A felsorolt előnyökre való tekintettel, és különösen azért is, mert amúgy sem volna elkerülhető, hogy titkos úton ilyen pénzüsszegek idekerüljenek, amelyek aztán ártalmas módon használatnának fel, úgy vélem, hogy ezzel meg lehetne barátkozni.” Gratz jelentése a kormány számára. 1935. december. *Történettudományi Intézet, Gratz-hagyaték, U.D.V, X. 5. Gratz Gusztáv iratai.*

¹⁵² Gratz táviratot küldött a kongresszusnak, s a magyarországi németek távolmaradását technikai okokkal indokolta. Wilfan az üzenet felolvasása után közölte, hogy két személy a távirat ellenére is képviseli a kisebbséget. *Sitzungsbericht...* 1936. 30. Popoff szerint a Genfben jelen lévő Pataky utasította Gratzot a távirat elküldésére, miután konstatálta Huss megjelenését. *Az Európai Nemzetiségi Kongresszus ülése Genfben.* Genf, 1936. szeptember 23. PAAA, R 60533, L 497836.

¹⁵³ A német konzulátus jelentése a XII. Európai Nemzetiségi Kongresszusról. Genf, 1936. október 8. PAAA, R 60533, L 497882.

¹⁵⁴ „...a kongresszus elnöksége – lehet, hogy jóhiszemben, lehet, hogy a többi német delegátus és főleg Hasselblatt kívánságára – a magyarországi németiség képviselőjeként elismerte Husz Richárd egyetemi tanárt és társát. Bennünket magyarokat természetesen feszélyezett az, hogy ez ellen tiltakozzunk, noha ösmerjük Husz tanár magyargyűlöletét és azt az aknamunkát, amelyet folytat.” Jakabffy: Adatok... i. m. 65.

¹⁵⁵ Huss próbálkozásáról és a magyarok reakciójáról lásd Jakabffy: Adatok... i. m. 67–68.

¹⁵⁶ Jakabffy a lapjába is néha publikáló Bleyer halála után a következőképpen búcsúztatta a német politikust: „Bleyer kétirányú meg-nem-értéssel küzdve haladhatott csak előre a maga útján. A magyar közélet legnagyobb része következetlenséggel, sőt árulással vádolta, a többi német nemzetkisebbség vezetői előtt pedig érthetetlenek voltak azok a nyilatkozatai, amelyek szerint ő magát a magyar nemzet fiának is mondotta... Mi ellenben, akik ismerjük a múltat,... jól tudjuk, hogy... Bleyert következetlenséggel vagy pláne nemzetárulással vádolni nem lehet.” Jakabffy Elemér: Bleyer Jakab halálához. Magyar Kisebbség, 1934. január 1. 32.

¹⁵⁷ Hasselblatt szerint Szüllő riasztotta Budapestet február 1-jén, miután részt vett a Választmány megbeszélésén. Hasselblatt levele ismeretlen személynek. Dátum nélkül. (Biztosan 1937. február.) PAAA, R 60497, K 262405.

¹⁵⁸ Uexküll a megbeszélésről feljegyzést készített, s az a német külügyminisztériumba is eljutott. Uexküll: Gedächtnisprotokoll. Dátum nélkül. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁵⁹ A Verband der nationalen Befriedigung Europas elnöki tanácsának február 15–17-i ülésén Pintér László, az MNNE igazgatója is részt vett, s a látottakról részletesen beszámolt Kányának. „Az vitán felül áll, hogy a Schiemann-féle irány az egyedül járható kisebbségi politika iránya” – állapította meg. Pintér László országgyűlési képviselő beszámolója Kánya Kálmánnak. Budapest, 1937. február 18. MOL, K 64. 1937-47-139. Gratz egy bécsi újságnak adott nyilatkozatában szintén üdvözölte az új egyesület megalakulását. Ebben belépését attól tette függővé, hogy az MNNE ellenzékét továbbra is támogatják-e birodalmi helyekről. Másolat a 6991/1937. VII. res. B. M. sz. iktatmányból. 1937. április 17. (Beérkezés) MOL, K 28. 208-1937-C 15585.

¹⁶⁰ Berka február 14-én Budapestre utazott, hogy figyelmeztesse Gratz ellenzékét a veszélyre. Hasselblatt levele ismeretlen személynek. Dátum nélkül. (Biztosan 1937. február.) PAAA, R 60497, K 262406.

¹⁶¹ Uo. K 262405.

¹⁶² Uo. K 262406.

¹⁶³ Hasselblatt is tisztában volt azzal, hogy csupán az alapszabály alapján elég nehéz lenne Gratz jelentkezését megtorpedózni. Hasselblatt levele Langmann-nak. Berlin, 1937. március 20. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁶⁴ Gratz levele Wilfannak. Budapest, 1937. március 18. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Gratz levele Wilfannak. 1937. június 22. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁶⁵ Gratz május 3-i levelét idézi Wilfan. Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. május 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan.

¹⁶⁶ Gratz levele Wilfannak. 1937. június 22. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁶⁷ Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. március 31. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. május 27. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan; Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. június 25. BA, N 1.250, Fasz. 4. Számozatlan.

¹⁶⁸ Hasselblatt levele Langmann-nak. Berlin, 1937. március 20. PAAA, R 60497, Számozatlan.

¹⁶⁹ Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. május 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. számozatlan.

¹⁷⁰ Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. június 5. BA, N 1.250, Fasz. 8. 414.

¹⁷¹ Megegyezés Szüllő és Rutha között. Pozsony, 1937. július 1. OSZKK, Fond X, X/40. 5. Dok.

¹⁷² Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. július 1. BA, N 1.250, Fasz. 8. 421.

¹⁷³ Wilfan levele Gratznak. Bécs, 1937. július 6. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁷⁴ A szatmári kérdésről nemcsak Magyar Kisebbség hasábjain fejtette ki álláspontját, hanem az európai német kisebbségek folyóiratában, a Nation und Statban is egy cikkre válaszolva, melyben a szerző meghívta őt egy Szatmár-vidéki sétára, hogy bebizonyíthassa neki, hogy az ott élő asszimilálódott németek önszántukból akartak visszatérni őseik nyelvéhez. Georg Schmidt-Rohr: Antwort auf einen offenen Brief des Herrn Dr. Elemér v. Jakabffy. (Válasz dr. Jakabffy Elemér nyílt levelére). Nation und Staat, 1933. június. 560–563. Jakabffy erre a következőképpen reagált: „És ha Ön tényleg fel akarja keresni a Szatmár-vidéket, úgy tegye meg nekem azt a szívességet, hogy inkognitóban utazzon. Vagy engedje meg, hogy mielőtt Winterhofen úr, vagy a Gauamt valamelyik alkalmazottja birtokba veszi, elkísérhessem Önt ezekbe a falvakba. Ott aztán pedagógusként olyan tapasztalatokat gyűjthet, melyek csakugyan meg fogják döbbsenteni.” Jakabffy Elemér: Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage. (Ellentét a Szatmári-kérdésben.) Nation und Staat, 1933. július–augusztus. 649–651.

¹⁷⁵ Ezek közül a terjedelmében legnagyobb, s legátfogóbb elemzés egy, a Magyar Szemléltől átvett, Gratz Gusztáv irányvonala mellett hitet tevő cikk Török Árpád tollából. Török Árpád: A hazai németiség belső válsága. Magyar Kisebbség, 1936. szeptember 16. 473–484.

¹⁷⁶ „Vajon lélektanilag nem érhető-e, hogy a magyarországi közvélemény bizalmatlan azokkal szemben, akiktől tudja, hogy szoros összeköttetésben állnak az utódállamok német kisebbségi vezetőivel, és ezek igen gyakran elsírják a magyarországi németek sérelmeit a rendelkezésükre álló sajtóban, de sohasem gondolnak arra, hogy a magyarországi magyar közvélemény elé bizonyítékokat állítsanak ahhoz, hogy politikájuk tényleg ideális kisebbségi politika.” Jakabffy Elemér: A magyarországi németek ügyéhez. Magyar Kisebbség, 1935. szeptember 1. 466.

¹⁷⁷ Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. Magyar Kisebbség, 1937. április 16. 223.

¹⁷⁸ A megbeszélésen elhangzottakról lásd Uexküll: Emlékeztető. Bécs, 1937. május 11. BA, N 1.250, Fasz. 841–845.

¹⁷⁹ Ekkor Jakabffy már úgy tudta, hogy a magyar képviselők „bizonyos feltételek teljesülése esetén” mégiscsak hajlandók részt venni a nyári konferencián. Jakabffy levele Wilfannak. Lugos, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

¹⁸⁰ Uexküll levele Szüllőnek. Bécs, 1937. május 15. BA, N 1.250, Fasz 11. Számozatlan.

¹⁸¹ Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 30. BA, N 1.250, Fasz. 8. 847.

¹⁸² „...itt nekem az egész akció az, hogy a németeknek a feszítőerejét úgy tudjam felhasználni, hogy az nekünk használgjon. Ez az indoka annak, hogy én a Henlein-féle törvényjavaslatokat – amelyekben ők olyan igényekkel lépnek fel, amik a nemzetiségeket erősítik, tehát magyarországi vonatkozásban a németeket, de cseh vonatkozásban a magyarokat is erősítik – mégis elfogadom azért, mert ha ezek a törvények keresztül mennének, akkor az annyit jelent, mint »finis Cecoslovakia«. Szüllő jelentése. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸³ „Megértette azt, amit exponáltam; hogy ha Szlovénia a mi németjeinket, vagyis a pozsonyi, szepesi, turóczy németeket magukhoz vonják, akkor gyengítik ezzel a magyarokat, ami nekik nem lehet céljuk, ellenben erősítik a cseheket, ami még kevésbé lehet a céljuk. Én arra tendáltam, hogy nekünk közösen esetleges népszavazásra kell elkészülnünk, s ezért az egy célt követőknek egységes parlamenti eszközeik kell, hogy legyenek.” Szüllő jelentése. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸⁴ Szüllő jelentése. 1937. május 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹⁸⁵ Wilfan levele Graebének. Bécs, 1937. szeptember 9. BA, N 1.250, Fasz. 8. 432.

¹⁸⁶ Ugyanilyen értelemben nyilatkozott a november 7-i tanácsülésen. Ekkor azt javasolta, hogy a szervezettől távol álló német csoportokat és a németországi kisebbségeket is be kellene vonni a Kongresszus munkájába, különben a szervezet nem tudja lemosni magáról azt a gyanút, hogy „fasiszta-nemzetiszocialista” befolyás alá került. A Tanács 1937. november 7-i bécsi ülésének jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan.

¹⁸⁷ Mackensen külügyi államtitkár 24-én kerek perccel közölte Patakyval, hogy amíg Gratz áll a magyarországi németek élén, addig a magyar nemzetiségpolitika németországi bírálatának megszűnésével nem lehet számolni. Egyúttal azt is kijelentette, hogy amíg Magyarországon a kisebbség helyzete nem rendeződik megnyugtatóan, Németország az utódállamok német kisebbségeit nem befolyásolja a magyarokkal való együttműködésre. Mackensen külügyi államtitkár feljegyzése Pataky államtitkárral folytatott megbeszéléséről. Berlin, 1937. november 24. In: Ránk–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász: i. m. 242.

¹⁸⁸ Wilfan feljegyzése Graebével és Uexkülllel folytatott megbeszéléséről. 1937. december 10. BA, N 1.250, Fasz. 8. 437.

¹⁸⁹ „Nem alkalmas a magyarországi németiség vezetésére, és a népcsoport soha nem is választotta meg. A szervezet elnökévé a németsegen kívül álló fak-

torok nevezték ki.” Franz Riedl: Deutschungarische Probleme. Aus Anlaß der Buchveröffentlichung von Dr. Gustav Gratz. (Magyarországi német problémák. Dr. Gratz Gusztáv könyvének megjelenése alkalmából.) Nation und Staat, 1938. június. 514–519.

¹⁹⁰ Pintér levele Uexküllhöz. Budapest, 1938. augusztus 9. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁹¹ Uexküll levele Pintérnek. Bécs, 1938. augusztus 12. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

¹⁹² Pintér levele Uexküllnek. Budapest, 1938. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹³ Pintér levele Uexküllnek. Budapest, 1938. augusztus 17. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹⁴ Huss levele Uexküllnek. Debrecen, 1938. augusztus 16. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan.

¹⁹⁵ Gießler levele Wilfannak. Berlin, 1938. augusztus 21. BA, N 1.250, Fasz. 4. számozatlan.

¹⁹⁶ A Kongresszus 1938. augusztus 24-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. BA, N 1.250, Fasz. 11. 989–990.

¹⁹⁷ Szüillő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. Dok.